

Лекція 1

Конституційно-правові засади прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.

План:

1. Поняття, сутність та зміст конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, їх соціальне призначення в Україні.
2. Історичний розвиток інституту конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.
3. Принципи конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.
4. Система конституційних прав і свобод людини і громадянина.
5. Система гарантії конституційних прав і свобод. Організаційно-правові та нормативно-правові гарантії. Міжнародно-правові гарантії.

Питання для самостійного опрацювання: співвідношення поняття «свобода» та «право»: спільні та відмінні риси; Конституція Пилипа Орлика як перше нормативне джерело, що закріплювало основні права й свободи людини і громадянина; значення системи взаємних обов'язків між громадянином і державою.

Конспект лекції

1. *Поняття, сутність та зміст конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, їх соціальне призначення в Україні.*

Такі поняття, як "конституційні", "основні", "фундаментальні" права, часто вживаються у науковій літературі та є синонімами. Під основними (конституційними) правами слід розуміти права, які містяться в конституції держави і міжнародно-правових актах з прав людини. Виокремлення категорії основних прав не означає, що всі інші права є другорядними і такими, що вимагають менш значних зусиль з боку держави для їх реалізації. Йдеться про те, що основні права і свободи є стрижнем правового статусу індивіда, в них укорінюються можливості виникнення інших багаточисельних прав і свобод, необхідних для нормальної життєдіяльності людини. Основні права є суб'єктивними, тобто вони належать особі як учаснику суспільного життя і залежать від неї, принаймні в частині їх використання. Юридичне розмежування між правом (суб'єктивним) і свободою провести складно. Суб'єктивне право є міра можливої поведінки суб'єкта. Це ж визначення можна застосувати і до поняття "свобода". У більшості випадків, коли йдеться про суб'єктивне право, передбачається наявність більш

або менш визначеного суб'єкта, на якому лежить обов'язок, що відповідає цьому праву (наприклад, право на охорону здоров'я повинно забезпечуватися мережею відповідних медичних установ). Коли ж ідеться про свободу, мається на увазі заборона відкидати або обмежувати цю свободу. Така заборона звернена до невизначеного кола суб'єктів, зобов'язаних поважати цю свободу (наприклад, свобода слова передбачає право людини вимагати від держави захисту від будь-якого суб'єкта, що цю свободу порушує). Але наведене розмежування між правом та свободою досить умовне, оскільки є такі свободи, дотримання яких покладається на визначене коло осіб, наприклад, це академічна свобода, тобто свобода викладацької діяльності.

Говорячи про співвідношення прав і свобод, слід додати і те, що вживання терміна "свобода" найбільш характерне для країн з англосаксонською системою права.

Існують два основних способи конституційного формулювання прав і свобод:

1) позитивний спосіб, коли конституція встановлює чи констатує, що суб'єкт має певне право. Наприклад, відповідно до ст. 53 Конституції України кожен має право на освіту;

2) негативний спосіб являє собою конституційну заборону будь-якому суб'єкту порушувати або обмежувати певне право або певну свободу. Наприклад, згідно зі ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

У багатьох конституціях поєднуються обидва способи формулювання прав і свобод, однак негативний спосіб більш характерний для країн з англосаксонською системою права, тоді як позитивний - для правових систем країн континентальної Європи.

Обов'язок - це міра належної поведінки. Конституційні обов'язки, як і права та свободи, характеризуються певним дуалізмом (про дуалізм прав і свобод людини і громадянина йшлося у попередній главі). Є обов'язки людини і обов'язки громадянина. Так, наприклад, відповідно до ст. 65 Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Тоді як згідно зі ст. 66 Конституції України кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

2. Історичний розвиток інституту конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.

Родовід прав і свобод людини і громадянина слід вести від ідеї про природні права, що виникла ще за часів Стародавньої Греції. У середньовічній Англії протистояння короля із баронами і лицарями завершилося прийняттям у 1215 році Великої хартії вільностей, яка обмежувала абсолютну владу монарха і передусім його майнові права,

закладала підвалини принципів відповідності провини і покарання, презумпції невинуватості, проголошувала право вільно пересуватися по території Англії, покидати країну та повертатись до неї тощо.

На шляху ствердження прав і свобод людини було чимало яскравих юридичних документів, серед яких такі, як англійська Петиція про права 1628 року та Білль про права 1689 року. Декларація незалежності США від 4 липня 1776 року проголошувала, що всі люди створені рівними і всі вони наділені своїм Творцем невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення до щастя, і що уряди встановлюються для того, щоб забезпечити ці права, а влада виводиться зі згоди тих, ким вони управляють. Французька Декларація прав і свобод людини 1789 року проголошувала, що тільки невігластво і нехтування правами людини є єдиними причинами суспільних бід. У ній робився акцент на природному характері рівноправності і свободи людей і проголошувалися як природні і невід'ємні права на свободу, власність, безпеку і опір пригніченню. Починаючи з перших 10 поправок до Конституції США, які дістали назву Білля про права, права і свободи людини і громадянина набувають конституційного авторитету.

Загальна декларація прав і свобод людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948, виходить з того, що саме визнання гідності, яка властива всім людям, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості і загального миру. У 1966 році ООН приймає два провідних Міжнародних пакти про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права, які разом з Декларацією становлять так звану Хартію прав людини.

Тільки під егідою ООН за післявоєнні роки було розроблено і прийнято понад 50 декларацій і конвенцій з питань прав людини. Багато таких документів приймалося й іншими міжнародними організаціями — ЮНЕСКО, Міжнародною організацією праці тощо. На шляху становлення сучасного інституту прав і свобод людини помітну роль відіграють Документи Конференцій з людського виміру загальноєвропейського процесу держав — учасниць НБСЄ, Заключний документ Гельсінської наради держав (1992 рік) і низка інших важливих документів.

Україна ратифікувала основні міжнародні документи про права людини, і тому згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України вони є частиною національного законодавства.

Вперше на конституційному рівні в Конституцію України 1996 року був включений окремий розділ, спеціально присвячений даній тематиці: «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина». Стаття 3 Загальних положень Конституції України, які характеризуються підвищеними конституційними гарантіями, закріплює як вихідну засаду правової демократичної соціальної державності положення про те, що людина, її життя і

здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії повинні визначати зміст і спрямованість діяльності української держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини розглядається Конституцією України як головний обов'язок держави. Так, не допускається згідно з Конституцією України внесення до неї змін, якщо вони спрямовані на ліквідацію або обмеження прав і свобод людини і громадянина.

З точки зору часу і конкретно-історичних умов виникнення тих чи інших прав і свобод людини і громадянина розрізняють три їх покоління.

Першим поколінням прав і свобод людини і громадянина є засновані на традиційних ліберальних цінностях права і свободи, які визначали межі втручання державної влади у сфері громадянського суспільства і особистого життя людей, відображали пафос буржуазних революцій XVII — XVIII століття — право на свободу думки, совісті і релігії, на рівність перед законом, на участь в управлінні державою, на недоторканність особи і т. ін.

Друге покоління прав і свобод людини і громадянина пов'язане з боротьбою людей за поліпшення свого соціально-економічного становища та культурного рівня. На межі XX століття були висунуті нові ідеї соціального реформування суспільства з метою пом'якшення класового протистояння в суспільстві, зменшення різниці між бідністю та багатством. Для цього в Німеччині вперше законодавчо впроваджується єдина система соціального страхування, проголошується право на працю, на соціальне страхування в разі захворювання, по старості тощо. Думка про соціальну захищеність громадян стає провідною серед прихильників соціалістичних та соціал-демократичних політичних течій, ідей соціальної державності. У міжнародно-правових документах, і передусім у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, конституціях розвинених країн Європи та Америки соціально-економічні права набувають всебічного розвитку і дістають юридичне закріплення.

Третє покоління прав і свобод людини і громадянина формується після Другої світової війни. До нього належать такі права і свободи, особливість яких полягає в тому, що вони здійснюються не окремим індивідом, а колективно: право на мир, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на соціальний і економічний розвиток, на міжнародне спілкування тощо.

У XXI ст. можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини, котре пов'язане з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо. Ці права є результатом втручання упсихофізіологічну сферу життя людини (наприклад, право людини на штучну смерть (евтаназію); право жінки на штучне запліднення і

виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.), яке, однак, не є безмежним (заборона клонування людини та встановлення інших правових меж).

До переліку прав людини можна включити:

- Зміну статі
- Трансплантацію органів
- Клонування
- Використання віртуальної реальності
- Одностатеві шлюби
- Штучне запліднення
- Евтаназію
- Вільну від дитини сім'ю
- Незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами
- На доступ до Інтернету.

3. Принципи конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.

Принципи конституційно-правового інституту прав і свобод людини і громадянина - це керівні ідеї та основоположні вимоги, на основі яких визначаються права і свободи суб'єктів у суспільстві та державі:

1) принцип невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод людини і громадянина (ст. 21 Конституції України). Цей принцип означає, що всі люди визнаються вільними від народження і ніхто не може позбавити їх законних прав;

2) принцип рівноправності прав і свобод людини і громадянина (ст. 24 Конституції України). Цей принцип означає, що здійснення прав і свобод людини і громадянина не повинно порушувати права і свободи інших осіб. Права і свободи людини і громадянина визнаються за всіма однаково, незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, місця проживання, ставлення до релігії (ч. 3 ст. 24 Конституції України). Крім того, цей принцип проголошує рівність усіх перед законом і судом (ч. 3 ст. 8 Конституції України);

3) принцип неможливості звуження змісту та обсягу конституційних прав і свобод людини і громадянина при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України);

4) невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплених ч. 1 ст. 22 Конституції України. Цей принцип означає, що визначений Конституцією України перелік

прав і свобод людини та громадянина не є остаточним, оскільки в демократичній державі він може бути доповнений та урізноманітнений відповідно до суспільних потреб;

5) принцип гарантованості прав і свобод людини і громадянина полягає в тому, що конституційні права та свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані;

6) принцип єдності прав та обов'язків людини і громадянина (ст. 23 Конституції України). Так, ч. 2 ст. 13 Конституції України проголошує, що кожен громадянин має право відповідно до закону користуватися природними об'єктами права власності народу, а ст. 66 Конституції України передбачає, що кожний зобов'язаний не заподіяти шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.

4. Система конституційних прав і свобод людини і громадянина

Конституція України, проголошуючи права людини і громадянина, виходить із системи прав і свобод, що визначаються теорією конституційного права. Права та свободи людини і громадянина прийнято поділяти на особисті; політичні; економічні; соціальні та культурні. Проте існує і ряд інших підходів у визначенні системи конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, що зумовлені їх значною кількістю, які схематично зображені в схемі №1

Отже, виділяють такі групи прав і свобод людини і громадянина:

1) права людини і права громадянина;

2) індивідуальні та колективні права, свободи та обов'язки. Необхідно зважати на те, що індивідуальні права можуть здійснюватися колективно, на відміну від права колективного. Наприклад, відповідно до ст. 44 Конституції України ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Це право може реалізовуватися тільки колективно, оскільки індивідуальний страйк є прогулом. Більшість конституційних прав і свобод за своєю суттю є індивідуальними. Що ж до колективних прав, то у більшості випадків це права різного роду менший. Наприклад, згідно зі ст. 10 Конституції України в нашій державі гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України;

3) основні і додаткові права, свободи та обов'язки. Так, відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами - це основне право, а похідними від нього є передбачені цією ж статтею Конституції України права громадян брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) найбільш важливою визнається класифікація конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина за змістом на:

о особисті (громадянські), а саме: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України тощо;

о політичні (публічні): право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації тощо;

о економічні, соціальні, культурні: право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на житло, право на працю та інші.

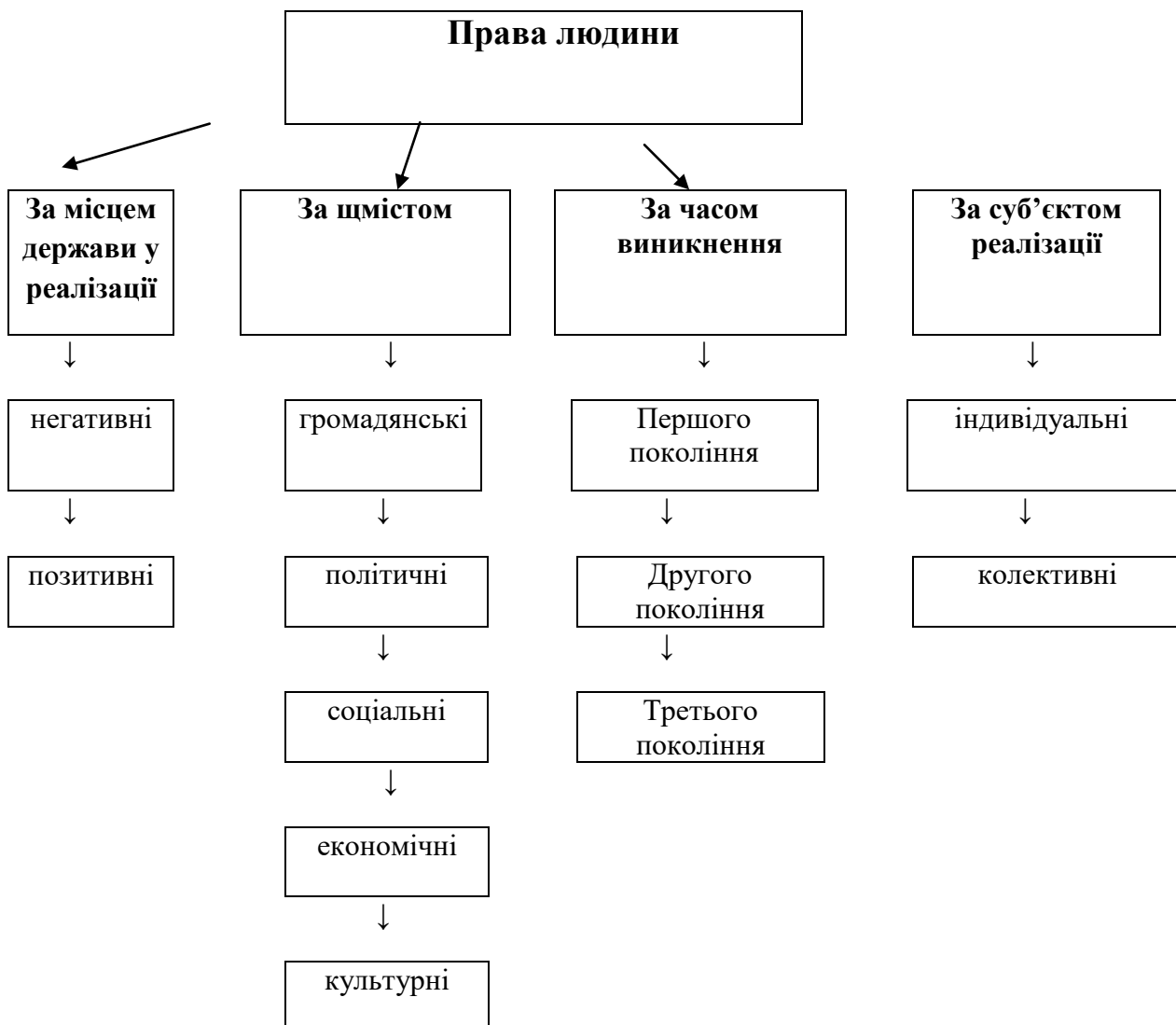

Схема №1 «Класифікація прав людини»

5. Система гарантій конституційних прав і свобод. Організаційно-правові та нормативно-правові гарантії. Міжнародно-правові гарантії.

Важливим засобом захисту прав та свобод людини є гарантії. Вони є системою норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних

інтересів людини. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоефективного органу конституційного контролю.

Гарантії являють собою систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини.

Багатоманітність факторів, які забезпечують реальність прав та свобод, визначає різноманітність їх гарантій. Найпоширенішою у юридичній літературі є класифікація гарантій за наступними критеріями:

I. За практичним спрямуванням:

а) загальні, що охоплюють всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, їх захист та поновлення у разі порушення.

У свою чергу, загальні гарантії класифікують за сферами суспільних відносин на:

— економічні, які складають спосіб виробництва, існуючі форми власності, наявність ринкових відносин, економічну свободу громадян, вільний вибір форм та видів трудової діяльності, наявність різноманітних форм підприємницької діяльності тощо;

— політичні, до яких належить діяльність держави, представництво політичних інтересів інститутами політичної системи, наявність реально діючих інститутів безпосередньої та представницької демократії, можливість населення звертатися за захистом прав до спеціальних органів держави тощо;

— організаційні, що характеризуються як реально діючі повноваження органів держави, посадових осіб та громадських об'єднань із створення необхідних для реалізації прав та свобод умов;

б) спеціальні гарантії, які визначаються як система юридичних засобів, що сприяють процесу реалізації, захисту та поновлення прав і свобод суб'єктів права, їх змістом є надання державно-владної загальнообов'язковості як правам особи, так і їх захисту. Юридичні гарантії мають конституційну та законодавчу форми закріплення. Так, основними конституційними гарантіями є:

— оскарження у суді рішень органів держави та посадових осіб;

— право на відшкодування збитків, завданих незаконними рішеннями осіб чи органів, що діють від імені держави;

— право на правову допомогу;

— можливість отримувати інформацію про зміст прав та обов'язків;

— принцип презумпції невинуватості людини;

— можливість обмеження конституційних прав та свобод.

II. За характером гарантії класифікують на:

а) норми та принципи матеріального і процесуального права, що у процесі реалізації забезпечують реальність прав та свобод людини;

б) судовий захист порушених прав і свобод та можливість їх судового поновлення;

в) контроль за дотриманням законодавчими, виконавчими та судовими органами положень Конституції про права та свободи людини і громадянина. Важливе значення у сфері парламентського контролю належить Уповноваженому з прав людини;

г) відповідальність за порушення прав та свобод людини, що поширюється на всіх суб'єктів права без винятку.

III. За ступенем поширеності гарантії класифікують на:

а) національні (внутрішньодержавні), які закріплюються нормами національного законодавства та гарантуються державою. Вони, у свою чергу, існують як:

— державний захист прав і свобод людини, проголошений ст. 3 Конституції України та визначений як обов'язок держави здійснювати правове регулювання прав і свобод, а також забезпечувати правовими засобами дотримання, виконання та захист прав і свобод;

— судовий захист прав людини, який є демократичним, об'єктивним і справедливим засобом вирішення справ, пов'язаних з правами та свободами людини і громадянина;

— право людини на самозахист, що надає можливість суб'єктам захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими, не забороненими законом, засобами;

б) міжнародні, що встановлюються міжнародними актами з прав людини (закріплюють стандарти прав людини) та забезпечують можливість кожному після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій.

IV. За суб'єктами, що реалізують гарантії, розрізняють:

— гарантії Верховної Ради України як органу, що виключно законами визначає зміст прав і свобод людини та громадянина та гарантії цих прав;

- гарантії Президента України як гаранта прав і свобод людини та громадянина;
- гарантії органів виконавчої влади, які забезпечують реалізацію наданих громадянам прав та свобод;
- судові гарантії, покликані захищати та поновлювати права і свободи;
- гарантії омбудсмана, котрий вживає заходів до запобігання порушенням прав та свобод;
- гарантії прокуратури, яка здійснює представництво інтересів громадянина у суді у випадках, визначених законом;
- адвокатські гарантії щодо забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні юридичних справ;
- гарантії політичних партій та громадських організацій, які захищають права та свободи громадян, що у них об'єднуються;
- гарантії місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які на відповідній території забезпечують дотримання прав і свобод громадян;
- гарантії міжнародних органів та організацій, членом яких є Україна.

V. За особливостями правового статусу, що гарантується, визначають:

- а) загальні гарантії, які закріплені конституційно та поширюються на всіх суб'єктів суспільних відносин у рівній мірі;
- б) родові, що сприяють захисту інтересів певних категорій громадян. Як правило, закріплюються певними нормативними актами. Так, гарантії правового та соціального захисту працівників міліції передбачені Законом України «Про міліцію»;
- в) галузеві, які гарантують права та свободи суб'єктів у певній сфері діяльності та закріплені галузевим законодавством (наприклад, норми ЦК України, що вміщують гарантії прав власника);
- г) індивідуальні гарантії як фактори організаційного, процесуального, матеріального та правового характеру, що забезпечують реалізацію прав особи у конкретних життєвих обставинах на основі закону.

VI. За змістом розрізняють:

- а) контрольні гарантії, що забезпечують можливість виявити порушення прав особи та підвищити ефективність поновлення порушених інтересів;
- б) процедурні гарантії, які визначають порядок, способи, умови впровадження норм матеріального характеру шляхом чіткого визначення та дотримання процедури їх реалізації;
- в) організаційно-технічні гарантії забезпечують реалізацію правового статусу шляхом використання засобів техніки та зв'язку.

Лекція 2

Особисті (громадянські) права та свободи людини і громадянина

План:

1. Поняття, особливості та конституційно-правова регламентація особистих (громадянський) прав та свобод людини і громадянина.
2. Конституційно-правовий зміст права на життя. Співвідношення права на життя та права на евтаназію.
3. Право на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканість: проблема міжгалузевого правового регулювання. Право людини на захист своєї гідності і доброго імені.
4. Право на недоторканість житла.
5. Право на свободу світогляду та віросповідання. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Питання для самостійного опрацювання: історичний аспект виникнення та становлення особистих прав та свобод людини і громадянина; особливості 4 покоління прав людини, як трансформованих особистих, первинних прав і свобод людини і громадянина; місце та роль церкви в реалізації права на свободу світогляду та віросповідання; випадки правомірного вторгнення в житло людини; Роль Постанови Пленума Верховного Суду України у співвідношенні поняття честь, гідність, ділова репутація.

Конспект лекції

1. *Поняття, особливості та конституційно-правова регламентація особистих (громадянський) прав та свобод людини і громадянина.*

Громадянські права і свободи - це закріплені у конституції держави, а також у міжнародно-правових актах права і свободи громадянина, які визначають правовий статус людини і забезпечують задоволення нею своїх особистих інтересів.

Громадянські права і свободи людини і громадянина є пріоритетним видом прав і свобод. Ці права вважаються природними, тобто такими, що їх має або повинна мати кожна людина, незалежно від громадянства з часу народження чи від початку життя.

Схема №2 «Види громадянських прав»

Ці права надійно гарантуються. Зокрема, в Конституції зазначається, що кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32).

2. Конституційно-правовий зміст права на життя. Співвідношення права на життя та права на еутаназію.

Конституція України визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3). А ст. 27 закріплює положення: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини», що є свідченням вибору Україною європейських природно-правових цінностей.

Після вступу України до Ради Європи виконання смертних вироків спочатку було призупинено «де-факто», але суди продовжували їх виносити. Лише з прийняттям

нового КК України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року, смертна кара як вид покарання остаточно зникла. В Рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року наголошується, що «Конституція країни не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини».

Право на життя — надзвичайно об'ємне поняття. Законодавство вводить цілу низку додаткових повноважень фізичної особи, об'єднуючи їх під загальним поняттям «право на життя». За текстом Основного Закону можна визначити зміст права на життя, що включає:

по-перше, правомірну діяльність суб'єктів права (ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а праву на життя кореспондує обов'язок держави та інших суб'єктів права визнавати та не порушувати його);

по-друге, здійснення права на життя є реальною можливістю для людини вимагати від держави виконувати свій обов'язок — захищати життя людини (ця можливість реалізується через обов'язок держави криміналізувати вбивство та відмовитися від смертної кари як засобу кримінального покарання);

по-третє, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (засобом реалізації цих конституційних положень є існування можливості необхідної оборони такрайньої необхідності).

Аналізуючи цивільно-правову природу права на життя, це право, як і усі особисті немайнові права фізичної особи, відповідно до ст. 269 ЦК України, є невід'ємним від носія, позбавленим економічного змісту, виникає в особи з моменту народження чи іншого моменту, що прямо передбачений законом, а також належить їй довічно. Відсутність економічного змісту цього права означає, що його, на відміну від майнових прав особи, не можна виразити в грошовому еквіваленті.

Відповідно до ЦК України до змісту права на життя відносяться наступні елементи:

1. заборона позбавлення життя фізичної особи;
2. захист свого життя і здоров'я та інших осіб від протиправних посягань не забороненими законом засобами;
3. неможливість проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо неповнолітньої, недієздатної особи чи без її вільної згоди;
4. заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя;
5. недозволенність стерилізації щодо неповнолітньої особи та особлива вимога щодо порядку стерилізації недієздатної особи;
6. визначений порядок проведення операцій по штучному перериванню вагітності, штучного запліднення та перенесення зародка в організм жінки.

Також, відповідно до ЦК України, Сімейного кодексу України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, у структурі права на життя можна виділити групу репродуктивно-генетичних прав — право на материнство (ст. 49 СК);

- право на батьківство (ст. 50 СК);
- право на штучне запліднення (ст. 123 СК, ч. 7 ст. 281 ЦК, ст. 48 Основ);
- право на імплантацію (перенесення в організм) зародка (ст. 123 СК, ч. 7 ст. 281 ЦК, ст. 48 Основ);
- право на штучне переривання вагітності (ч. 6 ст. 281 ЦК, ст. 50 Основ);
- право на стерилізацію (ч. 5 ст. 281 ЦК, ст. 49 Основ);
- право на корекцію (зміну) статевої належності (ст. 51 Основ).

Враховуючи можливі результати досягнень біології, до цієї групи прав доцільно віднести також право на генно-інженерне відтворення людини та право на клонування.

До змісту групи права на власне життя можна віднести право на захист життя та право на позбавлення життя іншої людини. До змісту права на власне життя входять можливість захисту власного життя від протиправних посягань (ч. 2 ст. 281 ЦК) та право на усунення загрози життю (ст. 282 ЦК), а також обов'язок забезпечення належного життєвого рівня, необхідного для підтримки біологічного життя людини (ст. 48 Конституції України).

До змісту права на позбавлення життя іншої особи входить надання такої можливості для захисту власного життя, а також життя іншої особи. У законодавстві не наведені випадки можливості позбавлення життя іншої особи, але достатній їх перелік становлять випадки захисту від протиправного посягання, здійснення законного затримання підозрюваної, обвинуваченої особи або підсудного, затримання або попередження втечі особи, яка на законних підставах перебуває під вартою, для припинення та ліквідації бунту, повстання, а також в умовах воєнного часу (під час ведення бойових дій). До цієї групи необхідно також віднести заборону активної та пасивної евтаназії (прохання фізичної особи про припинення її життя (ч. 4 ст. 281 ЦК України, ч. 3 ст. 52 Основ)

Складність визначення моменту виникнення права на життя полягає в тому, що народження є тривалим процесом, кожний елемент якого може бути розцінений як початок людського існування. Кожна країна визначає момент виникнення права на життя по-своєму. Наприклад, у Франції життя людини захищається державними законами через 10 днів після зачаття, а в Данії — після 12 тижнів, в Швеції — 20. В Японії, як і в багатьох країнах, життя юридично захищено лише після народження.

У юридичній науці існує декілька позицій щодо виникнення права на життя:

1. момент визнання плоду життєздатним;
2. момент запліднення;
3. момент початку фізіологічних пологів.

Згідно з Великою медичною енциклопедією життєздатним вважається немовля семимісячного внутрішньоутробного розвитку, довжина тіла якого не менше 35 сантиметрів, вага не менше 1 кілограма при народженні. У ст. 1 Конвенції про права дитини (далі в тексті — Конвенція), 1989 р., визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Припускається, що під це визначення потрапляє ще не народжена дитина. Дотримуючись ст. 6 Конвенції, держави-члени можуть визнати, що кожна дитина має невід'ємне право на життя і забезпечити в максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини. Визначення «дитини», закріплене в Конвенції дає можливість різного тлумачення моменту виникнення прав в залежності від того, якої концепції про початок життя держави дотримуються. При підписанні та ратифікації Конвенції деякі держави зробили заяву з приводу тлумачення її положень стосовно питання про початок життя. Наприклад, Аргентина зробила застереження про те, що ст. 1 «тлумачиться нею в світлі того, що термін „дитина“ означає людська істота з моменту зачаття до досягнення вісімнадцятирічного віку».

Українське законодавство визнає права дитини від моменту народження (п. 2 ст. 25 Цивільного Кодексу) із застереженням про те, що в рамках закону в окремих випадках держава охороняє права зачатої, але ще не народженої дитини. Більшість держав взагалі не зробили ніяких заяв чи застережень, відзначивши, що при тлумаченні преамбули, статей 1 і 6 Конвенції, вони будуть дотримуватися положень свого національного законодавства. Таким чином, Конвенція про права дитини не містить положень, які прямо зобов'язують держав гарантувати життя ще не народженій дитині.

З точки зору національного законодавства України новий організм, що розвивається в тілі жінки, дитиною до моменту свого народження не вважається. Він — частина організму жінки. Цю думку можна підтвердити ч. 6 ст. 281 Цивільного кодексу України та ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я, де передбачено, що штучне переривання вагітності може бути проведене за бажанням жінки при вагітності строком не більше 12 тижнів, а в окремих випадках, встановлених законодавством, — при вагітності від 12 до 22 тижнів.

Відповідно до наказу МОЗ України від 20 липня 2006 р. № 508 була затверджена «Інструкція про порядок проведення операції штучного переривання вагітності», якою суворо заборонено переривати вагітність після 22 тижнів за будь-яких

умов, обставин і ситуацій. Медицина визначає цей момент (22 тижні вагітності) умовною лінією, з якої плід варто називати дитиною.

Закон України «Про охорону дитинства» в ст. 6 говорить, що «кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я». Відповідно до низки правових норм України, в деяких випадках життя і тілесна недоторканність ембріона виступає в якості об'єкта, що охороняється кримінальним, цивільним та іншими галузями права^[8].

Під процесом народження вважається проміжок часу між початком фізіологічних пологів і моментом самостійного дихання людини, а, отже, це і є початком права на життя^[10].

Початковим моментом виникнення права на життя вважається початок фізіологічних пологів для українського кримінального законодавства при кваліфікації злочинів проти життя особи. Посягання на плід після початку родового процесу є посяганням на право людини на життя. Не має значення, що дитина, яка народжується, ще не розпочала самостійного позаутробного життя і навіть не відділилась від утроби матері. Посягання на плід, що відділився від утроби матері внаслідок пологового процесу (незалежно від його життєздатності), є посяганням на право на життя.

Кінцевим моментом права на життя вважається біологічна смерть, тобто момент, коли внаслідок припинення роботи серця відбулися необоротні процеси розпаду клітин центральної нервової системи.

Згідно з розділом I «Інструкції щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку», затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226, «смерть мозку — повне та незворотне припинення всіх його функцій, які реєструються при серці, що працює, та примусовій вентиляції легенів». Смерть мозку прирівнюється до смерті людини. Рішучим для констатації смерті мозку є поєднання факту припинення функцій всього головного мозку з доказом незворотності цього припинення. Право на встановлення діагнозу смерті мозку дає наявність точної інформації щодо причин і механізмів цього стану. Від біологічної смерті відрізняють клінічну, коли, незважаючи на припинення дихання і серцебиття, протягом дуже короткого часу життя в організмі не припиняється і його життєздатні функції можуть бути відновлені.

Що стосується права на евтаназію, то в українському законодавстві, зокрема в Основах законодавства про охорону здоров'я (ч. 3 ст. 52) під евтаназією розуміють навмисне прискорення смерті або умертвіння невиліковного хворого з метою припинення його страждань. У Цивільному кодексі України закріплено заборону задовольняти

прохання фізичної особи про припинення її життя (ч. 4 ст. 281). У науковій літературі зустрічається різноманітна видова класифікація евтаназії. Зокрема, її поділяють на:

1. "евтаназію", "добровільну евтаназію" та "примусову евтаназію";
2. "активну" і "пасивну";
3. "позитивну" і "негативну";
4. "метод відкладеного шприцу" і "метод наповненого шприцу";
5. "медикотаназію", "фтоназію" ("пасивну евтаназію") і "активну евтаназію";
6. "активну", "пасивну" та "автоевтаназія" тощо.

Зокрема, активна евтаназія - це проведення будь-яких дій, введення лікарських засобів, які прискорюють смертельний результат. Суспільної популярності набув американський патологоанатом Д. Кеворкян, що протягом досить тривалого часу здійснював публічні активні евтаназії важкохворим людям, які звертались з таким проханням.

Фото №1 «Джек Кеворкян»

Пасивна евтаназія - це незастосування засобів і невиконання лікарських маніпуляцій, які б підтримували певний час життя важкохворого пацієнта. Щодо пасивної евтаназії існує точка зору, що вона дозволена навіть в українському законодавстві. Мова йде про ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я, яка проголошує право пацієнта на відмову від медичного втручання. З цією точкою зору важко погодитися, оскільки право на відмову від медичного втручання - суб'єктивне законне право пацієнта, що може бути реалізоване шляхом відсутності згоди на медичне втручання. У той же час евтаназія - це поєднання індивідуальної свободи однієї людини й обов'язку іншої. Тим самим для здійснення евтаназії потрібні визначені дії з боку медичного працівника, що визначає наявність соціального компонента.

3. Право на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканість: проблема міжгалузевого правового регулювання. Право людини на захист своєї гідності і доброго імені.

Право на повагу людської гідності - це особисте право, яке закріплене в ст.28 Конституції України та забезпечується встановленням заборон на протиправні дії, що посягають на людську гідність: катування, жорстоке, нелюдське таке, що принижує гідність, поведження або покарання, примусові медичні або наукові дослідження на людині.

Право на свободу і особисту недоторканність закріплене в ст.29 Конституції України. Його сутність полягає в тому, що в Україні заборонені будь-які форми особистої залежності, а саме — рабство і подібні до нього інститути (боргова кабала і т.ін.). Недоторканність особи є важливою гарантією свободи людини, насамперед свободи від свавільних дій посадових осіб держави. Відповідно до Конституції України ніхто не може бути заарештованим чи триматися під вартою інакше як за рішенням суду. У разі нагальної потреби запобігти злочину або його припинити правоохоронні органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід. Обґрунтованість цього тимчасового запобіжного заходу протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом.

Захист честі, гідності і ділової репутації – право громадянина та юридичної особи вимагати через суд спростування недостовірної інформації (відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво), яка принижує їхню честь, гідність чи ділову репутацію або завдає шкоди їхнім інтересам. Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені).

Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Право на захист честі, гідності і ділової репутації закріплено Конституцією України (ч. 4 ст. 32), Цивільним кодексом України (ст. 277). Питання процедури захисту честі, гідності і ділової репутації також роз'яснив Верховний Суд України у своїй постанові пленуму № 1 "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи" від 27 лютого 2009 р.

Цивільним кодексом закріплена презумпція добропорядності, тобто поширена про певну особу негативна інформація вважається недостовірною, якщо той, хто поширив такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності (ч. 3 ст. 277 ЦКУ). Спростування має здійснюватися способом, адекватним способу поширення хибних відомостей, аби спростування було донесено максимально до тієї аудиторії, що отримала недостовірну інформацію - частина 7 статті 277 Цивільного кодексу (напр. у тому ж ЗМІ, на тій же шпальті видання). Поряд із спростуванням таких відомостей ця особа має право вимагати компенсації майнової й моральної (немайнової) шкоди.

Схема №3 «Захист честі і гідності»

Законами України передбачено спеціальні підстави звільнення ЗМІ від відповідальності за поширення недостовірної інформації (напр. передрук виданням матеріалу з іншого друкованого видання з посиланням на першоджерело - п. 4 ст. 42 ЗУ "Про пресу", поширення без попереднього запису виступів осіб, які не є працівниками телерадіоорганізації - п. "в" ст. 67 ЗУ "Про телебачення і радіомовлення"). Загальною підставою звільнення від відповідальності за приниження честі, гідності, ділової репутації є висловлення оцінних суджень (висловлювання, крім наклепу, які не містять фактичних

даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири) - ст. 30 ЗУ "Про інформацію"). По суті оцінні судження являють собою суб'єктивну думку, яка через свою суб'єктивність не може бути правильною або неправильною. Винятком є лише висловлювання оцінних суджень у брутальній, принизливій чи непристойній формі, що може тягти виникнення обов'язку компенсувати завдану моральну шкоду. Але зміст оцінних суджень не може спричиняти юридичної відповідальності по статті 277 ЦКУ і не може бути спростованим.

4. *Право на недоторканність житла.*

Право на недоторканність житла має особливе значення для кожної особи, оскільки дотримання цього права є певною гарантією інших прав людини — права на життя, на особисту недоторканність, на невтручання в особисте і сімейне життя, на володіння, користування і розпорядження своєю власністю тощо.

Статтею 30 Конституції України передбачено: “Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку”.

Під житлом в законодавстві України розуміють жилі будинки (та жилі приміщення (квартири, кімнати в квартирах, гуртожитках, санаторіях, готелях, в будівлях, які використовуються як адміністративні тощо). Тобто, житло — це приміщення, яке призначене для постійного чи тимчасового проживання людей, а також ті складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо). До приміщень, призначених для тимчасового проживання людей, можна віднести дачні і садові будинки, палатки, вагончики тощо.

Не визнаються судовою практикою як житло приміщення, не призначені і не пристосовані для постійного чи тимчасового проживання (відокремлені від жилих будівель погребі, гаражі, інші будівлі господарського призначення). Проте Конституцією України прямо передбачена заборона незаконного проникнення будь-кого не тільки до житла, але й до іншого володіння особи.

Недоторканність житла слід розуміти як його захищеність від будь-якого посягання з боку будь-кого. Право на недоторканність житла має гарантуватися, як впливає із статті

30 Конституції України, заборонаю проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду, а також тим, що закон повинен передбачити всі можливі винятки із цього загального правила.

5. Право на свободу світогляду та віросповідання. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Зміст права на свободу світогляду і віросповідання визначається безпосередньо у ст. 35 Конституції України, де зазначено, що це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Світогляд - це система найзагальніших уявлень, поглядів, понять щодо світу, який оточує людей, щодо природи, людини та суспільства в їх цілісності і взаємозалежності, щодо їх сутності, походження, закономірностей існування й розвитку. Серцевиною світогляду є філософські погляди. З цього видно, що світогляд і думка - споріднені категорії, а тому право на свободу світогляду є власне одним із різновидів права на свободу думки.

ПРАВОВІ АКТИ ПРО СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

Додаток 2.1. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ

(Витяг)

Стаття 4

Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

м. Київ, 1 листопада 1991 року

Додаток 2.2 КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ (Витяг) Стаття 35

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо

виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Додаток 2.3 ЗАКОН УКРАЇНИ "ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ"

(Витяг)

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання Закону Завданнями цього Закону є:

гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;

забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій; визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 2. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації

В Україні усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України.

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації складається з цього Закону та інших законодавчих актів України, виданих відповідно до нього.

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду.

Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України.

Стаття 5. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Лекція 3

Політичні права та свободи людини і громадянина

План:

1. Поняття та ознаки політичних прав і свобод людини і громадянина.
2. Право на свободу об'єднання у політичні партії (Закон України «Про політичні партії в Україні»). Соціальне значення цього права в умовах політичної реформи в Україні.

3. Право громадян на участь в управлінні державними справами. Конституційні форми реалізації права на участь в управлінні державними справами.
4. Право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації: пролеми конституційно-правової регламентації. Порядок реалізації та підстави обмеження щодо реалізації цього права.
5. Право на звернення до органів державної влади та самоврядування. Механізм реалізації права громадян на звернення на міжнародному, загальнонаціональному та регіональному рівні. Захист конституційних прав і свобод у Європейському Суді.

Питання для самостійного опрацювання: Роль адвокатського запиту у реалізації права на звернення; процедура отримання дозволу на проведення мирних зборів, мітингів, походів; специфіка доступу громадянина до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; роль та місце рішень Європейського Суду з прав людини в системі національного законодавства.

Конспект лекції

1. Поняття та ознаки політичних прав і свобод людини і громадянина.

Політичні права громадян України, поряд з громадянськими правами і свободами, є пріоритетними у системі конституційних прав і свобод людини й громадянина. Політичні права і свободи належать громадянам України і виражають зміст правовідносин між особою і державою. Відповідно, у науковій і навчальній літературі отримав поширення вираз "політичні права і свободи громадян України".

До політичних прав і свобод людини і громадянина традиційно відносять право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40).

Політичні права і свободи громадян України - це конституційно визначена міра можливої політичної поведінки особи, насамперед участі у безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади і місцевого самоврядування, в яких особа виступає передовсім як громадянин України, учасник суспільно-владних відносин.

Особливістю політичних прав і свобод людини і громадянина є те, що, за винятком права на об'єднання в неполітичні організації і права на індивідуальні та колективні звернення, вони належать виключно громадянам України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності. На відміну від громадянських (особистих) прав, які за своєю природою є невідчужуваними, політичні права можуть обмежуватися відповідно до закону в Інтересах національної безпеки та громадського порядку, а також стосовно громадян України, визнаних у судовому порядку недієздатними.

Ще однією особливістю політичних прав і свобод громадян України є високий ступінь їх гарантованості не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Рівень гарантованості політичних прав і свобод постійно піддається моніторингу з боку впливових міжнародних організацій (ООН, ЄС, Рада Європи, ПАРЄ та ін.) і свідчить про рівень демократії в Україні.

До того ж саме втілення політичних прав громадян України сприяло реалізації національного державотворення, що підтвердили події, пов'язані з всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р. та Помаранчевою революцією 2004 р.

Найбільш узагальненим і системоутворюючим щодо інших політичних прав і свобод є право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України). По суті це право закріплює гарантовану можливість для громадян України брати участь у здійсненні безпосереднього народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування.

Наступним важливим політичним правом громадян України є право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36) для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, що визначені в ст. 37 Конституції України та чинному законодавстві України.

Особливо важливим на сьогодні є право громадян на участь у створенні політичних партій України. У зв'язку з проведенням політичної (конституційно-правової) реформи в Україні 2005-2009 років, що позначилася переходом до парламентсько-президентської форми державного правління та пропорційної виборчої системи, політичні партії та їх блоки стають головним, пріоритетним суб'єктом конституційно-правових відносин. Порядок їх утворення і діяльність регулюється Законом України "Про політичні партії" 2001 року.

На відміну від права на створення і участь у діяльності політичних партій, право засновувати громадські організації мають не лише громадяни України, а й Іноземці та

особи без громадянства, що законно перебувають на території України. Це право також поширюється на громадські організації, що відстоюють професійні права людей - профспілки.

Утім Конституція України в ст. 37 визначає й підстави для заборони діяльності політичних партій та громадських організацій. До них відносяться програмні цілі або дії, спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрич її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міждержавної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. До того ж Основний Закон забороняє утворення воєнізованих формувань у складі політичних партій і громадських організацій. Також не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних організаціях і установах.

Окрім виборів і референдумів, існують й інші форми безпосередньої реалізації народного суверенітету-мирні збори, мітинги, походи, демонстрації та ін. Події, пов'язані з Помаранчевою революцією, довели ефективність цих форм прямого народовладдя та їх значний політичний потенціал. Важливо й те, що збори, мітинги, походи, демонстрації, які відбувалися в Україні в 2004 році, мали абсолютно легітимний характер і були передбачені чинною Конституцією України.

Основний Закон у ст. 39 встановлює право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Ці форми безпосередньої демократії дозволяють громадянам України вільно висловлювати свої погляди, відстоювати свої політичні переконання та акцентувати увагу громадськості на тих чи інших політичних проблемах.

З метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей допускається обмеження реалізації права на збори, мітинги, походи та демонстрації на підставі рішень суду.

Визначене у ст. 40 Конституції України право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк, або право на звернення (петиції) є засобом забезпечення інших політичних прав

громадян і формою реалізації права громадян України брати участь в управлінні державними справами та формою громадського контролю за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх службових і посадових осіб. Але право на звернення поширюється не тільки на громадян України, а й на іноземців та осіб без громадянства, що законно перебувають в Україні, й тому дозволяє вирішувати й інші важливі суспільні проблеми, окрім політичних. Порядок реалізації цього права визначається Законом України "Про звернення громадян" від 2 жовтня 1996 р.

2. Право на свободу об'єднання у політичні партії (Закон України «Про політичні партії в Україні»). Соціальне значення цього права в умовах політичної реформи в Україні.

“Свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої”

М. Бакунін

Відповідно до ст.1 Закону України «Про політичні партії в Україні», право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України.

Окрім цього, дана стаття закріплює такі основні положення свободи об'єднання у політичні партії, як:

- Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії.
- Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання державою будь-яких пільг і переваг.
- Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України.

Законодавча регламентація права на свободу об'єднання у політичні партії:

стаття 36 Конституції України:

Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

стаття 37 Конституції України:

Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001:

Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів.

3. Право громадян на участь в управлінні державними справами.

Конституційні форми реалізації права на участь в управлінні державними справами.

Одне з основних прав громадянина України є право на участь в управлінні державними справами. Від того, як реалізується це право залежить і показник якості демократії, і рівень розвитку громадянського суспільства у державі. Складові такого права відображені в Основному Законі - Конституції України.

"Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування".
(Стаття 38 Конституції України).

Кожний громадянин, відповідно до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого Українською РСР 19 жовтня 1973 року, повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

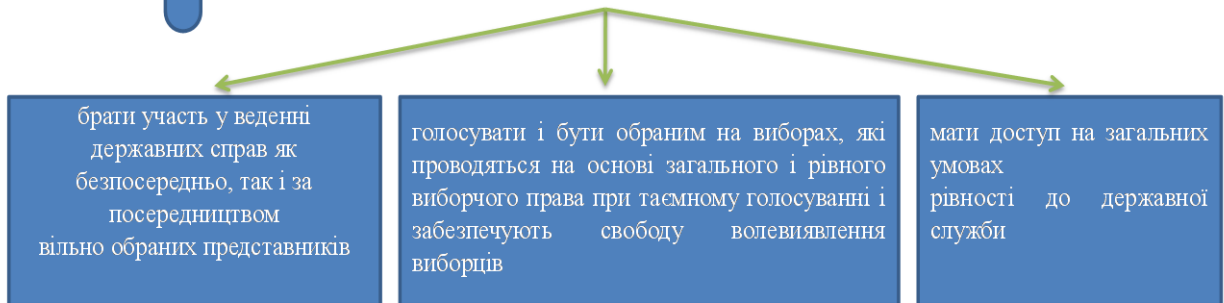

Схема №4 «Право громадян на участь в управлінні державними справами»

Право громадян брати участь в управлінні державними справами ґрунтується на принципі рівності доступу. Жодному громадянину не може бути надано переваг чи привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

4. Право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації: проблеми конституційно-правової регламентації. Порядок реалізації та підстави обмеження щодо реалізації цього права.

Ст. 39 Конституції України надає громадянам "право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування".

Норми приблизно такого ж змісту існують і в актах міжнародного законодавства .

Збори, мітинги, походи і демонстрації громадян є формами безпосередньої демократії. Вони можуть проводитися з метою: прилюдного обговорення та вираження свого ставлення до дій чи бездіяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; подій у соціально-політичному, економічному житті держави, суспільстві та світі в цілому; привернення уваги до вирішення нагальних соціально-політичних, економічних та інших проблем держави, суспільства, місцевої територіальної громади; прилюдного протесту проти рішень, заходів, здійснюваних державою, місцевими органами самоврядування, проти окремих подій життя держави чи світу в цілому або, навпаки - їх підтримки.

Визначення понять:

Усі зібрання громадян в залежності від поставленої перед ними мети та методів їх проведення можуть бути поділені на кілька категорій: збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації.

Збори - це спільна, спеціально організована невелика присутність громадян в громадському або іншому місці, викликана необхідністю обговорення різних політичних, соціальних, економічних, культурних та інших проблем.

Мітинг - масові збори з питань злободенних, переважно політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, стадіонах, парках. Неодмінні атрибути мітингу - масова аудиторія, промовці, лозунги, прапори, заклики (усні, друковані, письмові).

Демонстрація - масове знаходження громадян з приводу висловлення будь-яких громадсько-політичних настроїв, в тому числі з питань протесту або незгоди будь з чим. (Цей захід може проявлятися також у проступку однієї особи, здійсненні нею вчинку з метою підкреслення свого відношення до будь-якої події чи посадової особи тощо.)

Вуличний похід проводиться з тією ж метою, що і демонстрація, мітинг, однак відрізняється меншою динамікою, відсутністю мітингово-демонстраційної атрибутики.

Пікетування - форма демонстрації, під час якої виставляються представники будь-де, наприклад, перед будинками об'єднань, підприємств з метою висловлення протесту проти чого-небудь, для забезпечення охорони на місці проведення страйку або демонстрації.

Статут патрульно-постової служби міліції України, затверджений Наказом МВС України

В цьому статуті та в Указі Президії Верховної Ради СРСР Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР закріплені основні положення проведення та підстав припинення зборів. Мітингів, демонстрацій.

Про проведення зборів, мітингу, вуличного походу або демонстрації організаторами не пізніше як за 10 днів до виконавчого комітету сільської, міської Ради народних депутатів подається заява з переліком місця та часу проведення заходу. Про прийняте рішення вказані органи влади не пізніше як за 5 днів повинні повідомити організаторів проведення цих заходів. При необхідності їм можуть бути запропоновані інше місце та час проведення заходу, вказаного в заяві. В разі невідповідності мети проведення цього заходу з вимогами Конституції України або загрози громадському порядку та безпеці громадян забороняється його проведення.

Приводом для припинення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій є фактичне проведення несанкціонованого місцевими органами державної виконавчої влади відповідного заходу; рішення про заборону його проведення (припинення) внаслідок порушення порядку його організації та провадження; виникнення в ході самої загрози безпеки для життя і здоров'я громадян або порушень громадського порядку, заподіяння матеріальної шкоди державному, колективному або приватному майну, порушень правил державного руху, санітарії.

5.Право на звернення до органів державної влади та самоврядування. Механізм реалізації права громадян на звернення на міжнародному, загальнонаціональному та регіональному рівні. Захист конституційних прав і свобод у Європейському Суді.

У сучасному світі рівень правового захисту прав та свобод людини і громадянина є ключовим показником демократизму суспільства і держави. У демократичній, правовій державі кожне право особи, закріплене належним чином, забезпечується всією повнотою влади.

Особливе місце в системі засобів захисту прав, свобод та законних інтересів громадян посідає реалізація їх права на звернення. У ст. 40 Конституції України зазначено, що громадяни України мають право звертатися до органів державної влади і місцевого самоврядування та встановлено обов'язок органів влади та посадових осіб розглядати звернення й надавати обґрунтовані відповіді.

Отже, право на звернення є важливим конституційно-правовим засобом захисту та однією з організаційно-правових гарантій дотримання прав і свобод громадян. Це право включає дві складові.

По-перше, звернення громадян є однією з форм участі населення в державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, можливістю активного впливу громадянина на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

По-друге, це спосіб відновлення порушеного права громадянина через подання до органів державної влади скарг, заяв і клопотань. У такому розумінні це механізм виконання соціальних обов'язків публічної влади.

Від правильного функціонування адміністративно-правових механізмів реалізації прав громадян, від чіткого й ефективного реагування влади на їхні звернення залежить здатність держави забезпечувати належний захист законних інтересів громадян. Досвід показує, що громадяни України активно користуються своїм правом на звернення.

Слід зазначити, що організація роботи з розгляду звернень, особистого прийому громадян, а також первинний розгляд запитів на доступ до публічної інформації є одним із пріоритетних напрямів роботи Міністерства юстиції України, що забезпечує реалізацію конституційного права громадян на звернення до органів державної влади.

Загальні засади реалізації права громадян на звернення визначено Законом України "Про звернення громадян". У цьому Законі надано чіткі визначення термінів "звернення", "пропозиції", "заяви" та "скарги" громадян, зазначені вимоги до звернень, порядок їх розгляду, а також відповідальність за порушення Закону.

Законом також встановлено умови, за яких звернення не підлягають розгляду і вирішенню. Звернення не підлягає розгляду, коли воно не підписане автором, у разі відсутності даних про місце проживання, а також при анонімності звернення. Також не розглядаються повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішене по суті, а також скарги, терміни для подання яких закінчилися, та звернення осіб, визнаних судом недієздатними. Не можуть бути предметом оскарження в адміністративному порядку рішення загальних зборів членів колективних сільськогосподарських підприємств, акціонерних товариств, юридичних осіб, створених на основі колективної власності, а також рішення вищих державних органів. Скарги на такі рішення є предметом розгляду виключно суду.

Важливим є питання застосування мови звернення. Законом визначено, що громадяни мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності,

об'єднань громадян, посадових осіб українською чи іншою мовою, прийнятною для сторін.

Крім того, Законом забороняється відмова в прийнятті та розгляді звернення з посиланням на політичні погляди, партійну належність, стать, вік, віросповідання, національність громадянина.

Важливим заходом реалізації конституційного права громадян на звернення є також особистий прийом громадян.

Прийом громадян повинен проводитися в усіх державних органах та установах, а також за місцем роботи та проживання населення тими керівниками та посадовими особами органів та установ, які мають право приймати рішення з питань, що входять до їхньої компетенції.

Усі звернення громадян, подані на особистому прийомі, реєструються. Якщо вирішити порушені в усному зверненні питання безпосередньо на особистому прийомі неможливо, воно розглядається в тому ж порядку, що й письмове звернення. Про результати розгляду громадянину повідомляється письмово або усно, за бажанням громадянина.

Якщо громадянин не отримав відповідь на своє звернення, він відповідно до статті 55 Конституції України має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Лекція 4

Економічні права та свободи людини і громадянина

План:

1. Економічні права та свободи людини і громадянина: поняття та особливості конституційно-правового закріплення в національному законодавстві.
2. Конституційно-правові засади права на приватну власність. Підстави і порядок примусового відчуження об'єктів права приватної власності. Способи захисту права на приватну власність.
3. Право на підприємницьку діяльність: особливості конституційно-правової регламентації. Коло осіб, щодо яких підприємницька діяльність обмежується законом. Гарантії здійснення підприємницької діяльності. Антимонопольна політика держави.
4. Права громадян як споживачів (Закон України «Про захист прав споживачів»)
5. Конституційно-правовий зміст права на користування об'єктами державної та комунальної власності.

Питання для самостійного опрацювання: держані органи, що забезпечують захист економічних прав та свобод людини і громадянина; Об'єкти, які не можуть бути у приватній власності; інституції забезпечення захисту прав споживачів.

Конспект лекції

1. Економічні права та свободи людини і громадянина: поняття та особливості конституційно-правового закріплення в національному законодавстві.

Важливе місце в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина займають і економічні права та свободи, які визначають можливість людини створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську діяльність. До основних економічних прав і свобод людини і громадянина відносять: право приватної власності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); право на користування об'єктами права державної та комунальної власності (ст. 41) та власністю Українського народу (ст. 13).

Отже, економічні права та свободи людини і громадянина - це нормативно визначена міра можливої поведінки або діяльності людини та громадянина в економічній сфері суспільних відносин, пов'язана з правовим режимом власності та господарської діяльності.

Конституція України містить порівняно незначну кількість основних економічних прав і свобод-право приватної власності; право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; право користуватися об'єктами права державної та комунальної власності. Утім ці конституційні права отримали комплексний розвиток у чинному цивільному та господарському законодавстві України.

Первинним, базисним економічним правом, що визначає економічні основи суспільного і державного ладу України, є право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (с. 41), що набувається в порядку, визначеному чинним законодавством України. Об'єктами права приватної власності визначаються матеріальні (рухомі та нерухомі) та особисті нематеріальні цінності (блага). Формою здійснення правовідносин, пов'язаних із реалізацією права приватної власності, є володіння, користування і розпорядження матеріальними і особистими нематеріальними цінностями (благами) з метою задоволення соціально-економічних потреб людини і громадянина.

Водночас Основний Закон застерігає, що власність зобов'язує не завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, не погіршувати екологічну

ситуацію і природні якості землі. Тобто використання права приватної власності для завдання шкоди та збитків іншим особам та їх законним правам, а також на шкоду інтересам суспільства та держави є неприпустимим.

Держава гарантує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений власності та декларує непорушність права приватної власності. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Тож націоналізація та реприватизація об'єктів права приватної власності є неконституційною.

Конфіскація як форма відчуження приватної власності може застосовуватися лише за рішенням суду, як додаткова санкція в адміністративній і кримінальній юридичній відповідальності.

Наступним важливим економічним правом є право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42). За змістом це право дозволяє здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку; за суб'єктами - це право належить всім громадянам України, іноземцям і особам без громадянства, за винятком депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та ін.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, упереджує зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. Зокрема, в Україні діє Антимонопольний комітет України, який зобов'язаний забезпечувати конкурентність підприємницької діяльності в державі та запобігати утворенню штучних монополій.

Конституція України також покладає на державу обов'язок захищати права споживача, здійснювати контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяти діяльності громадських організацій споживачів. Тобто держава забезпечує соціальний характер підприємницької діяльності в Україні.

Похідним від права власності є й право громадян України користуватися об'єктами права державної та комунальної власності для задоволення своїх потреб (ч. 3 ст. 41) та власністю Українського народу (ст. 13), але це право є лише різновидом права власності та потребує свого законодавчого закріплення і належного теоретичного обґрунтування.

2. Конституційно-правові засади права на приватну власність. Підстави і порядок примусового відчуження об'єктів права приватної власності. Способи захисту права на приватну власність.

Стаття 41 Конституції України

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Малюнок №1 «Захист права власності»

Судовий захист права власності здійснюється шляхом розгляду справ за позовами:

про визнання права власності на майно;
про витребування майна з чужого незаконного володіння;
про відшкодування його вартості;
про поділ спільного майна або виділ з нього частки;
про визначення порядку володіння, користування та розпорядження майном, що є спільною власністю;

про визнання недійсними правочинів про відчуження майна;
про визнання незаконними актів державних органів, органів місцевого самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження майном;
про переведення прав та обов'язків покупця за договором;

про визнання недійсними правочинів про відчуження квартир з громадського житлового фонду з порушенням, наприклад, права наймача на придбання цього приміщення у власність або переведення на нього прав та обов'язків набувача за цією угодою;

про відшкодування шкоди, заподіяної майну, або збитків, завданих особі порушенням її права власника (включаючи і не одержані доходи);
про виключення майна з опису тощо.

про переведення прав та обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності щодо своєї частки з порушенням права іншого учасника даної спільної власності на привілеєву купівлю;

Схема №5 «Судовий захист права власності»

з. *Право на підприємницьку діяльність: особливості конституційно-правової регламентації. Коло осіб, щодо яких підприємницька діяльність обмежується законом.*

Стаття 42 Конституції України

Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Не можуть займатися підприємницькою діяльністю:

депутати, посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату.

4. Права громадян як споживачів (Закон України «Про захист прав споживачів»)

Алгоритм захисту прав споживачів

Відповідно до положень Закону України «Про захист прав споживачів» (далі – Закон) споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Продавцем є суб'єкт господарювання, який згідно з договором реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації.

Статтею 4 Закону визначено, що споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на:

- захист своїх прав державою;
- належну якість продукції та обслуговування;
- безпеку продукції;
- необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);
- відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону;
- звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав;
- об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

У разі, якщо споживач вважає, що його права та законні інтереси порушені він має право на їх захист у визначеному законом порядку.

Нижче наведені поради споживачам, щодо алгоритму дій у випадку порушення їхніх прав.

По-перше: незалежно від місця та способу придбання (замовлення) товарів, робіт, послуг споживач має право на одержання документів, що підтверджують факт їх

придбання. Слід неухильно пам'ятати це про правило та завжди вимагати у продавця видачу зазначених документів.

Це можуть бути договори, квитанції, чеки, жетони, акти виконаних робіт, свідоцтва суб'єктів підприємницької діяльності, правила, наприклад, правила страхової діяльності, рекламні обіцянки в газетах, буклетах, фотографії, відеокадри, запис на диктофоні, медичні документи, рецепти і т.п.

По-друге: негайно після виявлення факту порушення своїх споживчих прав необхідно звернутися до продавця із письмовою заявою-претензією з вимогою щодо відновлення права. Претензія складається в двох примірниках в довільній формі і адресується продавцю (керівнику юридичної особи, фізичній особі-підприємцю). Ви також маєте можливість скористатися готовим бланком претензії, за наявності її у продавця.

Важливо отримати на другому примірнику претензії відмітку про її отримання продавцем (із зазначенням дати, прізвища і посади особи, яка прийняла претензію, її підписом, печаткою юридичної особи, фізичної особи-підприємця).

У випадку ухилення продавця від прийняття або реєстрації претензії слід направити її засобами поштового зв'язку на юридичну адресу продавця з описом вкладеної кореспонденції та повідомленням про вручення.

Якщо ваша претензія не була прийнята та/або розглянута, на неї не була надана відповідь або відповідь виявилася негативною, необґрунтованою та незаконною, а проведені переговори з керівництвом закладу не призвели до задоволення ваших законних вимог, необхідно звертатися до Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів (далі – Інспекція), яка входить до системи органів виконавчої влади і реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів.

Територіальні органи Інспекції є в усіх адміністративно-територіальних одиницях України. Вимоги до звернення в Інспекцію регулюються положеннями Закону України «Про звернення громадян».

У випадку якщо результати звернення до Інспекції не дали бажаного результату, споживач має право за захистом своїх порушених прав звернутися до судових органів. Таке право споживача визначено у статті 3 Цивільного-процесуального кодексу України, відповідно до якої кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

За відсутності спеціальних знань та навичок для підготовки позовної заяви до суду рекомендовано звернутися до адвоката або іншого фахівця у галузі права.

Згідно зі статтею 22 Закону споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав. При цьому, відповідно до правил підсудності, визначених у статті 110 зазначеного Кодексу позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору.

По-третє: під час підготовки будь-яких документів, що стосуються захисту прав споживача використовуйте інформацію, наведену у «Куточку споживача», що має бути розміщена в усіх, без виключення закладах торгівлі та послуг.

По-четверте: відповідно до статті 4 Закону споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право, зокрема, на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону.

Моральна шкода, згідно із положеннями статті 23 Цивільного кодексу України полягає у:

- фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної особи.

Згідно зі статтею 1167 Цивільного кодексу України моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених законом.

Вимогу про відшкодування моральної шкоди може бути заявлено як під час підготовки претензії так і в позовній заяві у разі звернення до суду.

Зазначені поради є запорукою успіху у відстоюванні споживчих прав громадян.

- б. *Конституційно-правовий зміст права на користування об'єктами державної та комунальної власності.*

Державна власність, як і раніше, є основою економіки України. Навіть після проведення приватизації її питома вага буде досить значною. До державної власності в Україні належать загальнодержавна, республіканська власність і власність адміністративно-територіальних одиниць (комунальна власність).

Суб'єктом права загальнодержавної власності є держава в особі Верховної Ради України, республіканської - Автономна Республіка Крим, а суб'єктами права комунальної власності - адміністративно-територіальні одиниці в особі обласних, районних, міських, селищних, сільських рад (зазначимо, що відповідно до ст. 142 Конституції України суб'єктами права комунальної власності є територіальні громади сіл, селищ, міст). Згідно з чинним законодавством (п. 5 ст. 116 Конституції України) управління об'єктами державної власності відповідно до закону здійснює Кабінет Міністрів України. Декретом "Про управління майном, що є у загальнодержавній власності" від 15 грудня 1992 р. Кабінет Міністрів України поклав здійснення функцій з управління зазначеним майном на міністерства та інші підвідомчі йому органи державної виконавчої влади. Як виняток, функції з управління майном, що є у державній власності, було делеговано ряду корпорацій - "Укрбуд", "Украгропромбуд", "Укрмонтажспецбуд", "Укрбудматеріали" та ін.

Виходячи з різного ступеня усупільнення державного майна, його значення для народу, держави, законодавство відносить до об'єктів права державної власності:

- землю; майно, що забезпечує діяльність Верховної Ради України та утворюваних нею державних органів; майно Збройних Сил, органів державної безпеки, прикордонних і внутрішніх військ;

- оборонні об'єкти; єдину енергетичну систему; системи транспорту загального користування, зв'язку та інформації, що мають загальнодержавне значення;

- кошти державного бюджету; національний банк та його установи і створювані ними кредитні ресурси; республіканські резервні, страхові та інші фонди;

- майно вищих і середніх спеціальних навчальних закладів; майно державних підприємств; об'єкти соціально-культурної сфери або інше майно, що становить матеріальну основу суверенітету України і забезпечує її економічний та соціальний розвиток. У державній власності може перебувати також інше майно, передане у власність України іншими державами, а також юридичними особами і громадянами. Певні особливості встановлені законодавством щодо управління державним майном, закріпленим за казенним підприємством. Більш жорсткий характер управління майном цих підприємств з боку органів, уповноважених управляти відповідним державним

майном, дає підстави (з урахуванням змісту ст. 38 Закону України "Про підприємства в Україні") говорити про управління казенним підприємством.

До об'єктів права комунальної входить майно, що забезпечує діяльність відповідних рад і утворюваних ними органів; кошти місцевих бюджетів, державний житловий фонд, об'єкти житлово-комунального господарства; майно закладів народної освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування; майно підприємств; місцеві енергетичні системи, транспорт, системи зв'язку та інформації, включаючи націоналізоване майно, передане відповідним підприємствам, установам, організаціям; інше майно, необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної території. У комунальній власності перебуває також майно, передане у власність відповідної територіальної громади іншими суб'єктами права власності.

У зв'язку з поділом державної власності на загальнодержавну та комунальну Кабінет Міністрів України прийняв постанову "Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)" від 5 листопада 1991 р., якою затверджено перелік державного майна України, яке передається до власності адміністративно-територіальних одиниць. Постановою також встановлено порядок розмежування майна між власністю областей, міст, районів та інших адміністративно-територіальних одиниць.

Слід зазначити, що процес розмежування майна не завершено. Він проходить і сьогодні шляхом передачі окремих об'єктів із загальнодержавної власності у комунальну власність і навпаки (наприклад, постанови Кабінету Міністрів України "Про передачу майна, що перебуває у комунальній власності, до загальнодержавної власності" від 9 січня 1996 р. № 23, "Про передачу загальнодержавного майна у власність Автономної Республіки Крим та областей" від 9 січня 1996 р. № 26). Передача майна у зазначених випадках здійснюється у порядку, передбаченому Законом України "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності" від 3 березня 1998 р., який регулює відносини, пов'язані з передачею об'єктів права державної власності у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність, а також об'єктів права комунальної власності у державну власність. Детально порядок безоплатної передачі об'єктів права державної власності врегульовано Положенням про порядок передачі об'єктів права державної та комунальної власності, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1482.

Лекція 5

Соціальні права та свободи людини і громадянина

План:

1. Поняття, сутність та зміст соціальних прав і свобод людини та громадянина.
2. Конституційно-правові способи захисту соціальних прав і свобод. Право на об'єднання в професійні спілки. Право на страйк.
3. Конституційно-правовий зміст та структура права на соціальний захист.
4. Соціальне забезпечення громадян. Пенсійне забезпечення. Зміст пенсійної реформи в Україні.
5. Право на житло: конституційно-правова характеристика.
6. Право на достатній життєвий рівень: проблеми гарантування і забезпечення Українською державою.
7. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування: проблеми практичної реалізації.
8. Конституційно-правові засади права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.
9. Право на доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя. З питань, що стосуються довкілля (Організація Конвенція ЄЕК ООН, 1998, ратифіковано Україною 1999).

Питання для самостійного опрацювання: історія виникнення соціальних прав і свобод людини та громадянина; значення профспілок у захисті соціальних прав і свобод; міжнародний досвід у сфері пенсійного забезпечення; роль та значення державної таємниці; зміна статі як один з різновидів права на медичну допомогу.

Конспект лекції

1. Поняття, сутність та зміст соціальних прав і свобод людини та громадянина.

Значну питому вагу у системі основних конституційних прав і свобод людини і громадянина займають соціальні права і свободи, які дозволяють громадянам реалізовувати можливу поведінку або діяльність у соціальній сфері. Ця поведінка або діяльність насамперед пов'язана з можливістю людини працювати та відпочивати, захищати свої соціально-економічні права, отримувати соціальний захист, мати право на достатній життєвий рівень, отримувати належну медичну допомогу та користуватися страховою медициною тощо. Реалізація соціальних прав і свобод сприяє формуванню

соціальної держави, стабілізує суспільне життя. Водночас соціальні права і свободи, на жаль, залишаються найменш гарантованою групою конституційних прав і свобод.

Отже, соціальні права та свободи людини і громадянина - це міра можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я.

Джерелом законних матеріальних і соціальних цінностей, як відомо, є праця, тому Конституція України в ст. 43 визначає первинним соціальним правом людини і громадянина право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку кожен вільно обирає або на яку погоджується.

Держава бере на себе обов'язок створювати умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб, а також забезпечувати безпечні і здорові умови праці та гарантувати право на своєчасну і повну заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (прожитковий мінімум).

Конституція України забороняє використовувати примусову працю; працю жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах та незаконне звільнення працівників. Суспільні відносини, пов'язані з реалізацією права на працю, детально регулюються Кодексом законів про працю та іншими нормативними актами.

Кожен, хто працює, має право на страйк (ст. 44), тобто право колективно і публічно захищати свої економічні та соціальні права у формах, що не заборонені чинним законодавством. На страйках не можуть захищатися або відстоюватися політичні права, але на практиці страйки доволі часто трансформуються в такі політичні форми безпосередньої демократії, як мітинги, походи і демонстрації.

Працівники також мають право на відпочинок (ст. 45), що передбачає надання працівникам днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановлення скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. До часу відпочинку також відносяться святкові (державні світські свята) та неробочі дні (найбільші православні свята - Паска, Трійця, Різдво Христове).

Важливим соціальним правом є право на соціальний захист (ст. 46), що передбачає можливість отримання пенсій, соціальних виплат та допомоги, що є основними джерелами існування і забезпечують прожитковий мінімум на випадок повної часткової або тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від людини обставин; старості та в інших випадках, передбачених чинним законодавством.

Окремі категорії державних службовців, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів та інші, а також члени їх сімей мають право на соціальний захист, що визначається окремими законами України. Наприклад, Законом України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 р. та іншими законами.

Конституція України в ст. 47 закріплює право на житло, що передбачає створення державою умов, за яких кожний громадянин України матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. На жаль, в сучасних умовах це право залишається фактично негарантованим.

Важливим соціальним правом, яке є інтегруючим щодо інших соціальних прав і свобод, є право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48 Конституції України). Реалізація цього права передбачає, що будь-яка людина має реальну можливість забезпечувати себе і членів своєї сім'ї достатнім харчуванням, одягом і житлом. Інші соціальні права мають сприяти реалізації цього головного соціального права. На жаль, на сьогодні законодавство не дає роз'яснення, що можна вважати "достатнім харчуванням, одягом і житлом". Але й без цього є зрозумілим, що реалізація цього права є вельми далекою перспективою для більшості населення нашої держави.

Істотним соціальним правом є право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції). Забезпечення охорони здоров'я здійснюється за рахунок державного фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава зобов'язується створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування; надання безоплатної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я; розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Конституція також закріплює за державою обов'язок дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечувати санітарно-епідеміологічне благополуччя та здійснювати інші заходи щодо забезпечення права на охорону здоров'я.

2. Конституційно-правові способи захисту соціальних прав і свобод. Право на об'єднання в професійні спілки. Право на страйк.

Наймасовішими серед громадських організацій були і залишаються профспілки, які до проголошення незалежності України об'єднувала Українська рада профспілок. Зараз цей орган трансформувався у Федерацію профспілок України (ФПУ).

Функції профспілок, як і інших громадських організацій, визначаються новою Конституцією України (ст. 36). Правовий статус профспілок регулюється Законом

України "Про об'єднання громадян", Законом України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", Кодексом законів про працю України та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них.

Професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

Професійні спілки створюються з метою представництва, здійснення та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів їх членів.

Правовий статус профспілок регулюється Конституцією України, Законом України "Про об'єднання громадян", Законом України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", Кодексом законів про працю України та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них.

Закон України "Про об'єднання громадян" застосовується до профспілок, якщо інше не передбачено цим Законом.

Закони та інші нормативно-правові акти не можуть бути спрямовані на обмеження прав і гарантій діяльності профспілок, передбачених Конституцією України.

Особливості застосування закону про професійні спілки у Збройних Силах України (для військовослужбовців), органах внутрішніх справ, Службі безпеки України встановлюються відповідними законами.

Якщо міжнародними договорами, угодами, конвенціями, згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України, передбачено більш високий рівень гарантій щодо забезпечення діяльності профспілок, то застосовуються норми міжнародного договору або угоди.

Діяльність профспілок будується на принципах законності та гласності. Інформація щодо їх статутних і програмних документів є загальнодоступною.

Право на об'єднання у профспілки

Громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок.

Іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть створювати профспілки, але можуть вступати до них, якщо це передбачено їх статутами.

Членами профспілок можуть бути особи, які працюють на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності і видів господарювання, у фізичної особи, яка використовує найману працю, особи, котрі забезпечують себе роботою самостійно, особи, які навчаються в навчальному закладі.

Громадяни України вільно обирають профспілку, куди бажають вступити. Підставою для цього є заява громадянина.

Ніхто не може бути примушений вступати або не вступати до профспілки.

Статутами (положеннями) може передбачатися обмеження щодо подвійного членства у профспілках.

Роботодавці не можуть обиратися до складу керівних органів профспілки, членами якої є наймані ними працівники.

Належність або неналежність до профспілок не тягне за собою будь-яких обмежень трудових, соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України та іншими законами України.

Забороняється будь-яке обмеження прав чи встановлення переваг при укладанні, зміні або припиненні трудового договору у зв'язку з належністю або неналежністю до профспілок чи певної профспілки, вступом до неї або виходом із неї.

Відповідно до ст. 44 Конституції України ті, хто працюють, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється Законом України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)". Страйк може бути розпочато, якщо примирні процедури не привели до вирішення колективного трудового спору (конфлікту) або власник чи уповноважений ним орган (представник) ухиляється від примирних процедур або не виконує угоди, досягнутої в ході вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Згідно із ст. 17 Закону страйк - це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою власника або уповноваженого ним органу (представника) задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу. Рішення про оголошення страйку на підприємстві приймається загальними зборами (конференцією) найманих працівників шляхом голосування і вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість найманих працівників або делегатів конференції. Рекомендації щодо оголошення чи неоголошення галузевого або територіального страйку приймаються на галузевому або територіальному рівнях на конференції, зборах, пленумі чи іншому виборному органі представників найманих працівників та/або профспілок і надсилаються відповідним трудовим колективам чи профспілкам. Наймані працівники підприємств галузі чи адміністративно-територіальних

одиниць самостійно приймають рішення про оголошення або неоголошення страйку на своєму підприємстві. Страйк вважається галузевим чи територіальним, якщо на підприємствах, на яких оголошено страйк, кількість працюючих становить більше половини загальної кількості працюючих відповідної галузі чи території. Орган (особа), який очолює страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або уповноважений ним орган (представника) не пізніше як за 7 днів до початку страйку, а у разі прийняття рішення про страйк на безперервно діючому виробництві - за 15 днів. У разі проведення зборів, мітингів, пікетів за межами підприємства орган (особа), який очолює страйк, повинен повідомити про запланований захід місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування не пізніше ніж за 3 дні. Незаконними визнаються страйки, оголошені з вимогами про зміну конституційного ладу, державних кордонів та адміністративно-територіального устрою України, а також з вимогами, що порушують права людини; з вимогами, що не відносяться до колективних трудових спорів; з порушенням формування вимог найманих працівників, профспілок, об'єднання профспілок чи уповноважених ними органів; у випадках, коли страйк оголошений до моменту виникнення колективного трудового спору (конфлікту); з порушенням порядку вирішення колективного трудового спору трудовим арбітражем; з порушенням порядку прийняття рішення про проведення страйку. Незаконними буде визнано страйки, розпочаті з порушенням найманими працівниками, профспілкою, об'єднанням профспілок чи уповноваженими ними органами вимог Закону про керівництво страйком; якщо страйки оголошені у випадках, за яких забороняється їх проведення; які оголошені та/ або проводяться під час здійснення примирних процедур, передбачених Законом. Із заявою про визнання страйку незаконним власник або уповноважений ним орган (представник) звертається до суду. Справа щодо цієї заяви повинна бути розглянута судом, включаючи строки підготовки справи до судового розгляду, не пізніше як у 7-денний строк. На відміну від раніше чинного Закону СРСР, в Законі України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" не визначена родова підсудність справ про визнання страйків незаконними. Зі змісту ст. 23 цього Закону випливає, що ця категорія справ підсудна районним (міським) судам. У судовій практиці постало питання, хто може бути відповідачем у справах про визнання страйків незаконними. В одних випадках вимога заявляється трудовому колективу, в інших - до страйкового комітету, до профспілкового органу. Видається, що в цьому випадку відповідачем має бути страйковий комітет або інший орган, який діє від імені трудового колективу, що має страйкувати. Рішення суду про визнання страйку незаконним зобов'язує учасників страйку прийняти рішення про припинення або відміну оголошеного страйку, а працівників розпочати роботу не пізніше

наступної доби після дня вручення копії рішення суду органів (особі), що очолює страйк. Забороняється проведення страйку за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, докiллю або перешкоджає запобiганню стихiйному лиху, аварiям, катастрофам, епiдемиям та епiзоотiям чи лiквiдацiї їх наслiдкiв. Згiдно iз ч. 3 ст. 35 Закону України вiд 8 лютого 1995 р. "Про використання ядерної енергiї та радiацiйну безпеку" (Вiдомостi Верховної Ради України. - 1995. - №12. - Ст. 81) персонал ядерних установ та об'єктiв, призначених для поводження з радiоактивними вiдходами, не має права на страйк. Ст. 18 Закону України "Про транспорт" вiд 10 листопада 1994 р. (Вiдомостi Верховної Ради України. - 1994. - №51. - Ст. 446) передбачено, що припинення роботи (страйк) на пiдприємствах транспорту може бути у разi невиконання адмiнiстрацiєю пiдприємства умов тарифних угод, окрiм випадкiв, пов'язаних з перевезенням пасажирiв, обслуговування безперервно дiючих виробництв, а також, коли страйк становить загрозу життю i здоров'ю людини.

Вiдповiдно до ст. 22 Закону України "Про електроенергетику" вiд 16 жовтня 1997 року (Вiдомостi Верховної Ради України. - 1998. - №1. - Ст. 1) страйки на пiдприємствах електроенергетики забороняються у випадках, коли вони можуть призвести до порушення сталостi об'єднаної електронної системи України або теплопостачання в осiнньо-зимовий перiод.

Забороняється проведення страйку пiдприємств (крiм технiчного та обслуговуючого персоналу) органiв прокуратури, суду, Збройних Сил України, органiв державної влади, безпеки та правопорядку. У разi оголошення надзвичайного стану Верховна Рада України або Президент України можуть заборонити проведення страйкiв на строк, що не перевищує 1 мiсяця. Подальша заборона має бути схвалена спiльним актом Верховної Ради України i Президента України. У разi оголошення вiйськового стану автоматично настає заборона проведення страйкiв до моменту його вiдмiни. У випадках, коли проведення страйку загрожує життю i здоров'ю людей, докiллю або перешкоджає запобiганню стихiйному лиху, аварiям, катастрофам, епiдемиям та епiзоотiям чи лiквiдацiї їх наслiдкiв, коли оголошений надзвичайний або вiйськовий стан, а рекомендацiї Нацiональної служби посередництва i примирення щодо вирiшення колективного трудового спору (конфлiкту) сторонами не враховано. Нацiональна служба посередництва i примирення звертається iз заявою про вирiшення колективного трудового спору (конфлiкту) вiдповiдно до Верховного Суду Автономної Республiки Крим, обласного, Київського i Севастопольського мiських судiв. Законом передбаченi гарантiї для пiдприємств пiд час страйку. Участь пiдприємств у страйку, за винятком страйкiв, визнаних судом незаконними, не розглядається як порушення трудової дисциплiни i не

може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності. За рішенням найманих працівників чи профспілки може бути створено страйковий фонд з добровільних внесків і пожертвувань. За працівниками, які не брали участі у страйку, але у зв'язку з його проведенням не мали можливості виконувати свої трудові обов'язки, зберігається заробітна плата у розмірах, не нижчих від установлених законодавством та колективним договором, укладеним на цьому підприємстві, як за час простою не з вини працівника. Організація страйку, визнаного судом незаконним, або участь у ньому є порушенням трудової дисципліни. Час страйку працівникам, які беруть у ньому участь, не оплачується і не зараховується до загального і безперервного трудового стажу. Особи, винні в порушенні законодавства про колективні трудові спори (конфлікти), а також працівники, які беруть участь у страйку, визнаному судом незаконним, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законодавством. Таку ж відповідальність несуть особи, винні у виникненні колективних трудових спорів (конфліктів) або які затримують виконання рішень примирних органів, а також рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування чи їх посадових осіб. Особи, які є організаторами страйку, визнаного судом незаконним, або які не виконують рішення про визнання страйку незаконним, а так само особи, які перешкоджають припиненню незаконного страйку, притягаються до дисциплінарної або адміністративної відповідальності згідно із законодавством. До них не застосовуються порядок і гарантії, передбачені статтями 43 і 252 КЗпП. Особи, які примушують працівників до участі у страйку або перешкоджають участі у страйку шляхом насильства чи погрозою застосування насильства, або шляхом інших незаконних дій, покарання за які передбачено законодавством, притягаються до кримінальної відповідальності. Законом також передбачено відшкодування збитків, заподіяних страйком. Ми звикли до того, що страйк - це масова відмова від роботи. У діючому законодавстві поняття страйку є тільки стосовно колективних трудових спорів (ст. 17 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)"). Керуючись конституційною нормою про те, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ч. 1 ст. 44 Конституції України), це тлумачення можна визнати таким, що не відповідає дійсності. У літературі зазначалось, що у законодавстві під страйком слід розуміти не тільки тимчасову добровільну відмову працівників від виконання трудових обов'язків (повністю або частково) з метою вирішення колективного трудового спору, а й відмову працівника чи працівників від виконання своїх трудових обов'язків для вирішення індивідуального трудового спору (Герасимова Е. Забастовка как средство защиты трудовых прав граждан // Право и

економика. - 1999. - №3. - С. 53). В останні роки широке поширення набула практика відмови працівників від виконання своїх посадових обов'язків у разі невиплати заробітної плати. Працівники в індивідуальному порядку чи колективно або відмовляються виходити на роботу і залишаються вдома, або, перебуваючи на роботі, не виконують свої обов'язки. І хоча формулювання "ті, хто працює, має право на страйк...", що міститься у ст. 44 Конституції України, застосовується до колективних трудових спорів, видається правильною точка зору про можливість його реалізації не тільки колективно, а й індивідуально. У ряді країн Заходу також піддається критиці традиційне трактування права на страйк як суто колективного права, що реалізується профспілками, трудовими колективами. Висувається нове розуміння права на страйк як індивідуального права кожного працівника самому вирішувати питання про відмову від надання трудових послуг. На Заході визнання права на страйк і допущення страйків у певних юридично фіксованих рамках є необхідними умовами нормального функціонування суспільства. У цей час право на страйк закріплено майже в усіх промислово розвинених країнах з ринковою економікою. Воно або закріплено в Конституції (наприклад, Франція, Іспанія, Швеція), або виводиться з конституційного права на асоціацію (наприклад, ФРН, Канада, Швейцарія), або спеціально закріплено у законодавстві (США, Нова Зеландія), або спирається на загальні принципи права, зокрема на принцип "дозволено те, що не заборонено" (Фінляндія, Норвегія), або засновано на міжнародному акті (Нідерланди) (Киселев Й.Я. Цит. раб. - С. 156). Поряд із закріпленням права на страйк передбачаються також умови, що обмежують і забороняють страйки та спрямовані проти незаконних страйків.

Крім страйків, законодавством також регулюються локаути, що їх не знає вітчизняне законодавство. У перекладі з англійської термін "локаут" означає буквально "бути поза або без місця". Як соціальне явище локаут являє собою тимчасове закриття якого-небудь підприємства чи установи його власником під приводом економічних труднощів, але частіше усього у відповідь на страйковий рух персоналу (Симин А. А. Локаут в системі трудових отношений // Труд за рубежом. - 1995. - №1). Локаут супроводжується звільненням усіх найманих працівників на невизначений строк. На відміну від страйку, локаут у більшості країн не зупиняє, а перериває дію трудового договору (конфлікту) працівників, які звільняються. При цьому заробітної плати, пільг позбавляються усі працівники підприємства, установи, включаючи й тих, хто не брав особистої участі у страйку (особи, які перебувають у відпустці, хворі та ін.). В останні роки окреслилась тенденція вирівнювання правових і соціальних наслідків, що виникають внаслідок локаутів і страйків. Законність чи незаконність страйків та локаутів визначає в кожному

конкретному випадку суд. При цьому є значна специфіка, залежно від країни, відносно розподілу страйків на законні та незаконні. Є ще одна особливість: залежно від умов конкретної країни суди можуть розширити чи звужити межі законності страйку. Таким чином, регламентація страйків не зводиться до прямих заборон та придушення, а є досить гнучкою.

3. Конституційно-правовий зміст та структура права на соціальний захист.

Стаття 46 Конституція України закріплює право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Соціальне забезпечення тісно пов'язане із здійсненням соціального страхування працюючих громадян, формування й використання Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування.

Особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (ст. 253 КЗпП). Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів чи фізичної особи, працівників. Бюджетні та інші джерела коштів, необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються відповідними законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням працівникам, а в деяких випадках і членам їх сімей, умови їх надання та розміри визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

4. Соціальне забезпечення громадян. Пенсійне забезпечення. Зміст пенсійної реформи в Україні.

Соціальне забезпечення є складовою соціальної політики держави і одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної роботи зокрема. Соціальне забезпечення як соціальна технологія і технологія соціальної роботи є одним із провідних напрямків роботи організацій та установ Міністерства праці і соціальної політики, важливою функцією фахівців із соціальної роботи, які працюють в управліннях соціального захисту населення — обласних, міських, районних державних адміністрацій.

Соціальне забезпечення — комплекс заходів, спрямованих на підтримку та підвищення грошових доходів населення. Правове регулювання системи соціального забезпечення проводиться завдяки Основним напрямкам соціальної політики на період до 2004 р. (від 24 травня 2000 р. № 717) і на основі законів України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" (від 1 червня 2000 р. № 1768-III), "Про прожитковий мінімум" (від 15 липня 1999 р. № 966-XIV), ряду нормативно-правових документів, зокрема, державної програми "Про подолання бідності" та ін.

Основу соціального забезпечення громадян становлять пенсійне забезпечення, система грошових допомог, адресна соціальна допомога, підвищення оплати праці. Політика збільшення грошових доходів населення здійснюється в Україні відповідно до Основних напрямів політики щодо грошових доходів населення України, схвалених Указом Президента України від 7 серпня 1999 р. № 969 (969/99).

Пенсійне забезпечення

В Україні здійснюється процес реформування у сфері пенсійного забезпечення. Головна мета пенсійної реформи — підвищення державних гарантій у досягненні більш високих соціальних стандартів.

Відповідно до Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні, схвалених Указом Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291 (291/98), основним змістом реформування пенсійного забезпечення є запровадження його трирівневої системи.

Перший рівень — солідарна система пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень), яка є обов'язковою і передбачає поетапну оптимізацію співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою з урахуванням тривалості страхового стажу, величини заробітної плати та демографічних показників. Для цього удосконалюється механізм коригування заробітку при обчисленні пенсій; здійснюється підвищення розміру трудових пенсій, що повинне забезпечити (якщо вони є основним

джерелом існування) рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму. Законодавство про виплату пенсій за солідарною системою постійно вдосконалюватиметься з метою поступового переходу до системи страхування.

Для цього законодавчо врегульовано порядок визначення середньомісячного заробітку для обчислення пенсій, який вираховуватиметься на підставі даних персоналізованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, встановлення диференційованих розмірів зборів з фізичних осіб залежно від категорії працівників, яким призначаються підвищені розміри пенсії, та відшкодування Пенсійному фонду України витрат на фінансування пенсій, призначених на пільгових умовах.

Державою передбачено здійснення систематичного інформування фізичних осіб — платників збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування про дані, що містяться в їхніх облікових персональних картках. У міру запровадження цього обліку функції з призначення пенсій мають передаватись органам Пенсійного фонду України. Управління пенсійною системою здійснюється на основі партнерських відносин.

Пенсійний фонд України звільнений від не властивих йому виплат (виплат підвищень пенсій ветеранам війни, особам, які проживають у гірських населених пунктах, реабілітованим громадянам, допомоги на дітей та державної допомоги деяким категоріям пенсіонерів, пенсій державним службовцям, соціальних пенсій, виплат допомоги з догляду за самотніми інвалідами, допомоги малозабезпеченим пенсіонерам та допомоги пенсіонерам (надбавок на дітей), пенсій народним депутатам, працівникам прокуратури, суддям та донорам). В Україні є система виплати пенсій по інвалідності від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і в зв'язку з втратою годувальника із зазначених причин за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Другий рівень — система накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, запровадження якої розпочнеться в період піднесення економіки. Ця система передбачає акумулювання персоналізованої частини внесків громадян на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках та подальше інвестування цих коштів з метою одержання інвестиційного доходу. Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків визначають розмір додаткової пенсії, яка виплачується по досягненні громадянином пенсійного віку разом з пенсією, що фінансується з поточних надходжень до солідарної системи. Кошти на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку є власністю застрахованої особи і передаються спадкоємцям у встановленому законодавством

порядку. Активи таких рахунків є ефективним механізмом залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів у національну економіку, сприяють підвищенню рівня оплати праці, а це, в свою чергу, збільшує виплати з поточних надходжень до солідарної системи.

Порядок функціонування першого та другого рівнів системи пенсійного забезпечення, а також механізм переходу до обов'язкової накопичувальної системи визначається в законі "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Третій рівень — система недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян. Основою цієї системи стануть недержавні пенсійні фонди, у тому числі створені за професійними ознаками. Здійснюватиметься воно відповідно до Закону України "Про недержавні пенсійні фонди". Посилюватиметься зацікавленість громадян у довгострокових заощадженнях у недержавних пенсійних фондах. Стимулюватиметься формування професійних пенсійних фондів насамперед у галузях і на виробництвах з високим рівнем ризику втрати працездатності.

Державний нагляд і контроль за недержавним пенсійним страхуванням мають максимально забезпечити його прозорість, упевненість громадян у надійності страхування і ґрунтуватися на законодавчих обмеженнях інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів та визначеній структурі пенсійних активів.

Населення інформують про необхідність і шляхи реформування пенсійної системи, залучення до процесу реформування соціальних партнерів, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування. У країні передбачено створення інституту актуарних розрахунків під наглядом держави щодо фінансового забезпечення поточних і перспективних виплат.

5. Право на житло: конституційно-правова характеристика.

Житло - одна з основних матеріальних умов життя людини. Потреба людини в житлі виникає з моменту її народження, зберігається протягом усього життя і припиняється після смерті. Отож, задоволення потреби людини в житлі - дуже важливе соціальне завдання. Забезпеченість громадян певної країни житлом є одним із найконкретніших показників добробуту всього народу. Суб'єктивне право на житло - це можливість людини і громадянина мати житло у власності чи одержати його за договором найму з державного чи громадського фонду, користуватися житлом та вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечення реалізації цього права у повному обсязі. Право на житло тісно пов'язане з обов'язками інших фізичних та юридичних осіб і державних органів щодо створення відповідних умов, охорони, захисту й відтворення житлових прав людини і громадянина. Конституція України покладає на державу обов'язок створювати

умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Ніхто не може бути позбавлений житла інакше як на підставі чинного закону і за рішенням компетентного суду. Реалізація людиною і громадянином права на житло здійснюється в таких формах:

1) активна діяльність суб'єкта, що потребує покращення житлових умов у процесі;
а) надання жилих приміщень; б) користування жилим приміщенням; в) участі в управлінні житловим фондом; г) здійснення експлуатації та охорони різних видів житлового фонду;

2) утримання від дій, що порушують житлові права інших суб'єктів;

3) володіння, користування і розпорядження житлом відповідно до чинних нормативно-правових актів;

4) вимоги від компетентних державних органів, громадських організацій та посадових осіб застосовувати відповідні норми житлового права і виносити справедливі індивідуально-правові рішення та домагатися їх виконання.

6. Право на достатній життєвий рівень: проблеми гарантування і забезпечення Українською державою.

Статтею 48 Конституції України передбачено: “Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло”.

Але який життєвий рівень є достатнім?

Як зазначено у статті 25 Основ законодавства України про охорону здоров'я, з метою забезпечення достатнього життєвого рівня, на основі науково обґрунтованих медичних, фізіологічних та санітарно-гігієнічних вимог держава:

а) встановлює єдині мінімальні норми заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги та інших доходів населення;

б) організує натуральне, в тому числі безплатне, забезпечення найбільш вразливих верств населення продуктами харчування, одягом, ліками та іншими предметами першої необхідності;

в) здійснює комплекс заходів щодо задоволення життєвих потреб біженців, безпритульних та інших осіб, які не мають певного Місця проживання;

г) безплатно надає медичну допомогу і соціальне обслуговування особам, які перебувають у важкому матеріальному становищі, загрозовому для їх життя і здоров'я.

При цьому медичні, фізіологічні та санітарно-гігієнічні вимоги щодо життєвого рівня населення повинні затверджуватися Верховною Радою України.

Законом України “Про мінімальний споживчий бюджет” від 3 липня 1991 р. встановлена структура набору продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що повинні забезпечувати задоволення основних

фізіологічних і соціально-культурних потреб людини, але склад споживчих кошків надано право затверджувати і не рідше ніж раз на п'ять рік переглядати Кабінету Міністрів України.

В умовах кризового стану економіки та спаду виробництва життєвий рівень населення повинен визначатися також на підставі іншого соціального нормативу — межі малозабезпеченості, Закон:

про яку було прийнято 4 жовтня 1994 р. Відповідно до статті 1 цього Закону межа малозабезпеченості — це величина середньо душевого сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством. Набір продовольчих товарів і послуг для визначення величини вартості межі малозабезпеченості розробляється Кабінетом Міністрів України за участю профспілок, а зазначена величина щорічно затверджується Верховною Радою України, як правило, при затвердженні Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу цін на споживчі товари і послуги.

Вартісна величина межі малозабезпеченості з 1 січня 1998 р. була встановлена в розмірі 73,7 грн. (Законом України від 18 листопада 1998 р. вона була збільшена до 118,6 грн., проте на цей Закон Президент наклав вето, яке Верховна Рада України подолати не захотіла, і вказаний Закон відмінила).

Вказана величина повинна переглядатися в порядку, передбаченому Законом Української РСР “Про індексацію грошових доходів населення” від 8 липня 1991 р., дію якого поновлено з 22 грудня 1996 р., а через півтора роки після цього постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 663 нарешті було затверджено Порядок проведення індексації грошових доходів громадян.

Відповідно до цих нормативних актів підвищення грошових доходів громадян у зв'язку з індексацією здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, в якому офіційно опубліковано індекс споживчих цін, який обчислюється з наростаючим підсумком у разі, коли він перевищив 105 відсотків (величину порога індексації). При цьому базою для обчислення індексу споживчих цін є січень 1998 р.

Із цього визначення видно, що індексації може не бути, якщо індекс споживчих цін не перевищив величини порога індексації (матеріальна ознака), або такий індекс не було офіційно опубліковано (формальна ознака). У вересні-жовтні 1998 р., під час зростання цін і тарифів на всі споживчі товари у півтора-два рази, однією із причин якого була некомпетентність і тривала бездіяльність урядовців, населення України зрозуміло лише одне: незважаючи на наявність відповідного Закону і фактично високий індекс споживчих

цін Уряд України може офіційно опублікувати навіть інформацію про зниження цін, і населення залишиться, як кажуть в народі, при своїх інтересах..

3 грудня 1998 р. Верховна Рада України своєю постановою зобов'язала уряд України провести індексацію. Проте, 21 грудня 1998 р. Кабінет Міністрів України видав постанову .№ 2034 *Про індексацію грошових доходів громадян”, якою, по-перше, встановив, що Індиксації підлягають грошові доходи громадян, які не перевищують величину вартості межі малозабезпеченості (у статті 5 Закону України “Про індексацію грошових доходів населення” вказано, що індексації підлягають грошові доходи громадян у межах трикратної величини вартості межі малозабезпеченості, при цьому доходи в межах величини вартості межі малозабезпеченості підлягають повній Індиксації, в межах й подвійної величини — у розмірі 80%, а наступна частина — у розмірі 70%), по-друге, суттєво зменшив суму індексації за рахунок зменшення величини приросту індексу споживчих цін на величину порогу індексації (тобто на 105%).

Таким чином, Кабінет Міністрів України може ухилитися від виконання Закону весь той час. доки Конституційний Суд України за зверненням народних депутатів чи інших суб'єктів права на конституційне звернення вирішить питання про неконституційність постанови Кабінету Міністрів України від 21 грудня 1998 р. або не дасть офіційне тлумачення Закону України “Про індексацію грошових доходів населення”, або доки Президент України — гарант прав і свобод людини і громадянина — не скасує цей акт Кабінету Міністрів України за власною ініціативою.

Поки що, за версією уряду України, якщо індекс споживчих цін становить 11.3% (на грудень 1998 р.), доплата до пенсії в 36,82 грн. становить 2,32 грн., тобто 6,3%.

У 1997 р. за показниками індексу людського розвитку (розраховується він, зокрема, на основі даних про середню тривалість життя і реальний валовий внутрішній продукт на душу населення) Україна посіла 95 місце серед 175 країн світу (у 1990 р. Україна за цим показником посідала 45 місце серед 173 країн світу). Частка витрат на харчування середньостатистичної української сім'ї у 1996 р., порівняно з 1990 р., збільшилась у 2 рази і за даними Міністерства статистики становила 57% середнього сукупного доходу.

За даними Міністерства статистики України, опублікованими в лютому 1997 р., грошові доходи населення України у 1996 р. становили 38,8 млрд. грн., а середньо душевий грошовий дохід на місяць (за даними обстеження сімейних бюджетів) — 66 гривень 76 копійок. Номінальна заробітна плата робітників і службовців за 1996 р. в цілому по галузях економіки зросла на 21,8% і становила 138 гривень в середньому за місяць. Її доларовий еквівалент збільшився з 75 доларів у грудні 1995 р. до 87 доларів у грудні 1996

р. (Соціально-демографічне становище України у 1996 році // Урядовий кур'єр. ~ 1997. — 13 лют.).

Пізніше, у червні 1997 р. Міністерство статистики України опублікувало дещо інші дані а цього ж приводу: у 1996 р. в середньому в країні сукупний дохід на члена сім'ї в місяць (за даними обстеження сімейних бюджетів) становив 107,1 грн. При цьому 14,6 млн. чоловік (28,5% населення) мали середньо душовий сукупний дохід, нижчий за межу малозабезпеченості (68,1 грн. в місяць), і лише 1,3 млн. чоловік (2,6% населення) мали такий дохід в розмірі понад 300 грн. в місяць (Скажи, скільки ти отримуєш... // Урядовий кур'єр. — 1897. — 6 черв.). Для порівняння: середньодушовий дохід в таких країнах як Танзанія, Чад, Конго, Ефіопія і Мозамбік становить близько 80 доларів США на рік; в Данії — 32 100, в Японії — 40 940, Швейцарії — 44 850 доларів США на рік; за офіційною “межею бідності” живуть понад 35 млн. американців — для сім'ї із чотирьох осіб “межа бідності” в США у 1998 р. становила 16 400 доларів на рік; понад 1,3 млрд. населення Землі живуть за межею бідності.

За “відпущених” цінах і тарифах на всі товари та послуги жорстке регулювання заробітної плати та інших доходів населення всі останні роки залишалось однією із принципових та необґрунтованих позицій Уряду України. Адже фактичне визнання робочої сили товаром є одним із економічних законів сучасного суспільства. Непідтвердження його в законах держави. як і уникнення від визнання інших економічних законів створює і надалі буде створювати підґрунтя економічної кризи, напруженість в суспільстві.

Який би не був дійсний життєвий рівень населення України, але наслідком його є, зокрема, те, що для громадян України хліб став основним продуктом споживання. Він становить 50—60% раціону, хоча в країнах Західної Європи та Північної Америки цей показник — 12—16% (В. Друженко. Осінь: час рахувати збитки // Голос України. — 1997. — 3 жовт.). Індекс купівельної спроможності населення України становить 17% від прийнятого за норму в середньому в країнах Європи.

За деякими даними, в 1990 р. за межею бідності в Україні перебувало 11% населення (в цілому по СРСР — 20—25%). На сьогодні за цю межу в Україні зробило крок, за різними даними, від 20 до 37% (зокрема, за даними Світового банку — 33%). Таким чином, близько третини населення країни не має шансів подолати бідність легальним шляхом. Частка видатків на харчування (без урахування алкогольних напоїв і тютюнових виробів) становить в Україні в середньому 65% (для порівняння; в США — 9%, Польщі — 30%, Індії — 56%). За іншими даними, середньодобове приймання калорій зменшилося з 3,517 кілокалорій на душу населення у 1989 р. до 2,860 у 1993 р. А

відповідно до встановленої межі малозабезпеченості на кожную особу передбачено лише 4 грами риби на день і одне яйце на два дні. (В. Королюк. Л. Коханець. Межа малозабезпеченості: яйце на два дні. Мінімальна зарплата — яйце на тиждень // Голос України. — 1997. — 22 серп.). Все це є нічим іншим як свідоцтвом прихованого голоду.

Є й протилежні думки. Наприклад, за даними анкетування більш як 10 тис. громадян України, проведеного в 1997 р. через сім республіканських газет за анкетною, розробленою академіком М.Амосовим, “вже зароджується середній, за нашими мірками, клас — машина, квартира, дача, дохід більше 500 грн. Таких майже чверть”.

7. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування: проблеми практичної реалізації.

Доступ до медичної допомоги

Система охорони здоров'я України на сьогоднішній час має багато проблем, які заважають як пацієнтам, так і самим лікарям.

Конституція України гарантує усім громадянам, іноземцям та особам без громадянства, які живуть на території України, безоплатну медичну допомогу. Найбільшу частину медичних закладів на Україні складають державні та комунальні медичні заклади.

Практика показує неефективність цієї системи, і це на практиці порушує права людини на доступ до медичної допомоги. Держава не має можливості забезпечити фінансування якісної та дійсно безоплатної медичної допомоги. Стан багатьох, особливо протитуберкульозних, лікарень дуже поганий. Фінансування не вистачає навіть на ремонт приміщень.

Деякі медичні заклади намагаються вирішити проблему своєрідним шляхом, примушуючи пацієнтів платити «благодійні внески». Наприклад, у випадках здавання речовин для аналізу медичні працівники просять здати гроші для лабораторії. Під час надання стаціонарної допомоги у багатьох випадках просять сплатити благодійний внесок. Без оплати цього внеску відмовляються надавати медичну допомогу чи виписувати зі стаціонару, надавати медичну документацію. Оскільки ці гроші документуються як «благодійний внесок» наданий пацієнтом добровільно, вже не можна повернути ці гроші як незаконно сплачені.

Також розповсюджена практика, коли пацієнт, який лікується у стаціонарі, купує сам всі необхідні ліки та медичне приладдя, а також приносить до лікарні свої постільні речі й посуд. Мали місце випадки, коли пацієнту надавали список ліків та перев'язувальних засобів, які значно перевищували дійсно необхідний обсяг. Куди застосовувались ці медикаменти – пацієнти з'ясувати не змогли.

У правозахисні організації надходили заяви про те, що іноді люди не можуть отримати необхідну медичну допомогу у стаціонарах державних та комунальних медичних закладів, поки не сплатять гроші лікарю. У випадках, коли людині необхідно термінове хірургічне втручання, така відмова у наданні медичної допомоги без оплати може привести до трагічних результатів.

Юридичний парадокс: на території АР Крим діє державна програма «Здоров'я кримчан» щодо надання безкоштовно деяких медичних послуг, які згідно з діючим законодавством повинні надаватися безкоштовно у будь-якому випадку.

У багатьох випадках державні заклади не можуть забезпечити обстеження та лікування, що потребують використання сучасного обладнання, як, наприклад, УЗІ, комп'ютерна томографія. Такі послуги можна отримати лише за плату. У результаті велика частина населення, особливо пенсіонери та мешканці сільських районів, через низькі доходи не має доступу до належного обстеження та лікування. Спроби місцевих управлінь охорони здоров'я встановити квоти на використання такого обладнання щодо соціально вразливих груп ведуть до зростання корупції. Звернення до правозахисних організацій та анонімне анкетування Сімферопольської благодійної організації «Подолання» свідчать, що скарги на порушення права на безоплатну медичну допомогу складають чи не найбільшу частину скарг щодо порушень прав людини у галузі охорони здоров'я. Співбесіди з заявниками та результати анкетування показали, що більшість опитаних впевнена у неможливості бюджетного фінансування належної медичної допомоги і готова оплатити медичні послуги, коли вони будуть якісними.

Право на вибір лікаря та закладу охорони здоров'я

Дотримання цього права в умовах бюджетної медицини вступає в конфлікт з нормативами, завантаженістю і оплатою праці лікарів та медичних сестер. Тарифні сітки і штатні розклади лікувально-профілактичних установ формуються за територіальним принципом, що дістався у спадок від радянської системи прописки: розрахунок робиться за кількістю людей, зареєстрованих на певній території. Тому відтік пацієнтів від малокваліфікованого лікаря (наприклад, дільничного терапевта) до фахівця, який має високу кваліфікацію, і з одного лікувального закладу до іншого призводить до збільшення завантаженості частини лікарів і медичних установ, при цьому ніяк не позначаючись на збільшенні їх заробітної плати та фінансування медичної установи.

Тому, коли пацієнт пише заяву про зміну лікуючого лікаря, він нерідко отримує відповідь від головного лікаря, що такої можливості немає, оскільки всі лікарі гранично завантажені. У багатьох областях поширена незаконна практика, коли у пацієнта

перевіряють місце реєстрації у паспорті та, у разі якщо він не зареєстрований в даному районі, йому відмовляють у наданні медичної допомоги.

Звичайна заява на ім'я головного лікаря медичної установи, медичний працівник якого відмовляє у наданні медичної допомоги, з посиланням на чинне законодавство України щодо праву вибору лікаря та медичної установи зазвичай призводить до вирішення конфлікту.

Право на зберігання конфіденційності

У Основах законодавства України про охорону здоров'я вказано, що «пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні». 27 квітня 2007 року до статті 39-1 було внесено доповнення про заборону «вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта».

Незважаючи на те, що дане право чітко визначено законодавством і передбачена відповідальність за його порушення, в багатьох ситуаціях воно порушується.

Так, наприклад, у багатьох лікувальних установах можна дізнатися медичну інформацію про будь-яку особу, зателефонувавши лікарю від її імені або отримавши її медичні документи в реєстратурі лікарні, представившись пацієнтом.

Після винесення Печерським районний суд м. Києва у липні 2006 року рішення про те, що вимога надавати інформацію про діагноз особи за місцем роботи порушує основні конституційні права, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство праці та соціальної політики, Фонду соціального страхування від тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань прийняли спільний наказ № 774/438/207-ос/719 від 24.11.2006 року про внесення змін до тексту Інструкції про порядок заповнення листка непрацездатності, з зазначенням: «Діагноз первинний, діагноз остаточний і шифр МКХ-10 вносяться виключно за письмовою згодою хворого. В іншому випадку первинний і остаточний діагнози, а також шифр МКХ-10 не вказуються».

Звернемо увагу, що заборона стосується не тільки діагнозу, але і його шифру, оскільки використовуючи інформаційні технології, з'ясувати, що означає той чи інший шифр, не становить труднощів.

Однак у багатьох випадках лікувальні установи продовжують вказувати дану конфіденційну інформацію в лікарняних листках. Робиться це, перш за все, через вимоги працівників фондів соціального страхування вказувати діагнози. Вони висувають до лікарень та поліклінік претензії у випадку, якщо отримують до оплати листки непрацездатності без проставлених діагнозів. Незважаючи на те, що такі вимоги

незаконні, на практиці такий тиск поширений, і лікарі вважають за краще не ускладнювати собі життя і вписують діагноз, грубо порушуючи законодавство і права своїх пацієнтів. Ось лише один з багатьох прикладів того, до чого призводять дані порушення:

Пацієнтка Т. успішно пройшла курс лікування від туберкульозу, після чого повернулася на роботу. Секретар установи, де працювала Т., дізналась про її діагноз із лікарняного листа і повідомила його іншим співробітникам, які створили Т. нестерпні умови і змусили її звільнитися.

У цій ситуації частина лікувальних установ знаходить наступне рішення. Перед видачею листка непрацездатності пацієнта просять написати свою згоду на внесення діагнозу. Однак такі дії також є невірними і порушують право на конфіденційність. Якщо в 99% випадків пацієнти приносять на роботу лікарняні листи з діагнозом, а 1% – без такого, то цей 1% викличе нездорову цікавість і ще більші побоювання, ніж у наведеному вище випадку.

Листки непрацездатності без записаного в них діагнозу повинні стати нормою, а з проставленими на письмове прохання хворого діагнозами – виключенням з правил. Саме тому спільний Наказ не наказує брати з пацієнтів письмову згоду, а дозволяє у виняткових випадках вписувати діагноз, якщо пацієнт сам висловив таке бажання і написав згоду. Крім того, у випадках, коли не ставлять діагноз, ставлять шифр захворювання, що також не є вірним.

Нерідко право на конфіденційність порушується і внаслідок недбалого зберігання медичної документації. За повідомленнями пацієнтів, у низці лікарень і поліклінік Сімферополя результати аналізів складаються на один стіл, звідки працівники відділень (а то й самі хворі) вибирають «свої» аналізи. Однак таким чином результати стають доступними також для сторонніх людей. Іноді пацієнту (або його родичам) пропонують самому проглянути всю стопку лабораторних висновків, щоб знайти свої дані.

Пацієнтка Г. проходила лікування в гінекологічному відділенні. Її історія хвороби, що лежала на столі в ординаторській, стала доступна лікарю сусіднього відділення, якого Г. знала особисто і категорично не хотіла, щоб той був проінформований про її діагноз.

Часто порушення конфіденційності стосуються інфекційних хвороб, в тому числі і ВІЛ. Розкриття такої інформації веде до важких наслідків для пацієнта, для його життя в суспільстві, впливає на його соціальні відносини, роботу, навчання. Іноді медичні працівники навіть вважають, що, розголошуючи інформацію, вони надають користь

суспільству, попереджаючи інших про небезпеку зараження. Часто ж це стається необдуманно в розмові.

Слід відзначити, що джерелом розголошення (цілеспрямованого або випадкового) конфіденційної медичної інформації частіше є середній та молодший медичний персонал і рідше лікарі, які краще поінформовані про відповідальність за такі дії. Проте стаються випадки, коли лікарі розголошують інформацію про пацієнтів родичам пацієнтів або адміністрації навчального закладу, де навчається пацієнт, намагаючись через них натиснути на прийняття рішення про лікування.

Так, мати забрала неповнолітнього пацієнта з дитячого хірургічного відділення, відмовившись від операції. Лікар відділення наполягав на операції, яку вважав необхідною за життєвими показниками, однак не пояснив матері, чому він дійшов такого висновку. Намагаючись вплинути на рішення матері, він зателефонував до школи, де навчається дитина, розголосив її діагноз і зажадав не допускати дитину до навчання і змусити її батьків повернути дитину в лікарню. Мати пацієнта звернулася до юристів правозахисної організації, які розібралися в ситуації і роз'яснили їй можливі наслідки відмови від хірургічного втручання, після чого вона змінила рішення.

Право на доступ до медичної інформації

Порушення права на доступ пацієнтів до інформації про стан свого здоров'я залишається одним з найпоширеніших у галузі охорони здоров'я. Після проходження лікування пацієнт часто не може отримати медичну карту, де записана історія його хвороби і повне лікування, а також медичні документи, що стосуються окремих процедур.

Медичні працівники у цих випадках послуговуються такими аргументами:

1) пацієнт, не будучи медичним працівником, не зможе зрозуміти інформацію, що йому надається (при цьому ігнорується та обставина, що їхнім обов'язком є надати пацієнту інформацію доступною йому мовою);

2) знання діагнозу і всіх подробиць лікування можуть зашкодити пацієнтові, а в певному випадку становити небезпеку для його життя (ігнорується необхідність повідомлення інформації в делікатній формі);

3) у лікаря немає часу пояснювати кожному пацієнту всі деталі, які йому нібито все одно не потрібні, і надавати відповідну документацію.

Крім того, іноді лікарі вважають, що медичною інформацією є довідка або виписка про історію хвороби, а все інше, як, наприклад, медична карта, рентгенологічні знімки, дані томографічних досліджень і т. ін. не є медичною документацією.

Крім того, частина 3 статті 285 Цивільного кодексу України та стаття 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я (частина 4) надає лікареві право обмежувати

інформацію, якщо вона може погіршити стан здоров'я особи або здоров'я її батьків, опікунів, зашкодити процесу лікування. При цьому лікарям надається можливість самим визначати небезпеку інформації і дуже часто таке визначення не має розумного обґрунтування.

Практика показує, що саме приховування медичної інформації, а не її відкритість для пацієнта в більшості випадків може завдати шкоду.

Громадянка К. проходила обстеження за фактом погіршення зору. При цьому їй не оголосили ані остаточний діагноз, ані лікування, яке їй було призначено. К. вирішила, що оскільки їй не повідомляють інформацію, то найближчим часом вона втратить зір. У результаті сильних моральних переживань К. зробила спробу суїциду. Після того, як їй врятували життя, вона звернулася до іншої лікувальної установи, де пацієнтам надається вся інформація. К. пройшла повноцінне лікування і повністю відновила зір.

В іншому випадку пацієнтці М. перед операційним втручанням не була надана детальна інформація про майбутнє лікування, ризики і т.д. Лікарі обмежилися формальним отриманням підпису пацієнтки про згоду на лікування на 2-й сторінці медичної карти. Після смерті пацієнтки її родичі оскаржили цю формальну «усвідомлену» згоду і добилися дисциплінарного покарання медичних працівників. ¶

Права людини у галузі психіатричної допомоги

У листопаді 2009 року Міністерство охорони здоров'я України представило статистичні дані, які свідчать, що 1,17 мільйона (2,5%) жителів України зверталися за допомогою до лікарів-психіатрів. Із загальної кількості зареєстрованих пацієнтів з психічними розладами 58,6% складають особи працездатного віку, 19,4% – діти та підлітки. При цьому Міністерство охорони здоров'я зазначило, що поширення психічних розладів постійно зростає.

Контингент інвалідів унаслідок психічних захворювань з 2000 року зріс на 18,7% і наприкінці 2009 року склав 593,8 на 100 тисяч населення. На думку фахівців-психіатрів, реальна кількість людей, які потребують психіатричної допомоги, в дійсності може значно перевищувати зазначені вище цифри. Це відбувається тому, що пацієнти з психічними розладами уникають звернення до лікарів, оскільки це загрожує поширенням інформації про їх захворювання і стигматизацією в суспільстві. В інших випадках це викликано недовірою до лікарів і страхом бути піданими примусовому лікуванню.

У будь-якому випадку відстежується збільшення кількості людей з психічними захворюваннями в Україні і порушення прав цих людей, пов'язані з особливостями психічних захворювань.

У законодавчій базі України, яка визначає обсяг прав хворих з психічними захворюваннями, відбулися прогресивні зміни. Розлади психічної діяльності на Україну визнаються відповідно до Міжнародної статистичної кваліфікації хвороб, травм і причин смерті.

Закон України «Про психіатричну допомогу», який є основним нормативно-правовим актом, що регулює правовий статус осіб, які страждають психічними захворюваннями, визначає широкий обсяг прав цієї групи пацієнтів. Одним із серйозних змін у законодавстві України є норма, яка вказує, що «діагноз психічного розладу не може базуватися на незгоді особи з діючими в суспільстві політичними, моральними, правовими, релігійними, культурними цінностями, або на будь-яких інших підставах, безпосередньо не пов'язаних зі станом його психічного здоров'я».

З усіх, визначених чинним законодавством України прав, можна відзначити наступні, з порушеннями яких стикаються люди, які страждають психічними захворюваннями.

Отримання інформації про свої права

У силу особливості хвороб, пов'язаних з психічними розладами, у цієї групи пацієнтів часто виникають проблеми зі сприйняттям інформації. В умовах, коли медичні установи часто не можуть надати доступну, повну і зрозумілу інформацію для загальних груп хворих, вимога надати таку інформацію особам з психічними розладами є практично нездійсненною. Це одна з причин обмеження доступу осіб з психічними захворюваннями до медичних послуг, особливо, коли у них немає близьких родичів, які можуть їм допомогти. У деяких випадках медичні працівники зовсім відмовляються давати пацієнтам з психічними захворюваннями інформацію про можливі медичні послуги, пояснюючи це тим, що вони не здатні сприймати інформацію. На жаль, ці пацієнти не завжди можуть поскаржитися на таке ставлення і домогтися реалізації даного права.

Примусові огляд і госпіталізація

Закон «Про психіатричну допомогу» передбачає проведення лікарем психіатричного огляду особи без її дозволу чи без дозволу його законного представника, за заявою родичів чи інших осіб, де вказані обставини, що свідчать про необхідність такого огляду. При цьому лікар може зробити це на підставі усної заяви. Огляд може робитися відразу після надходження заяви, якщо є обґрунтовані припущення, що дії цієї особи можуть становити реальну небезпеку для нього самого або для оточуючих, а також у разі, якщо він не може задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, що забезпечує його нормальну життєдіяльність.

У даному випадку закон не вимагає, щоб заява про психіатричний огляд мала будь-які підтвердження і докази, що свідчать про передбачувану небезпеку нерозумної поведінки особи, яка оглядається. Вимоги до такої заяви досить розмиті. Це дає можливість для зловживань при проведенні таких оглядів. Мали місце випадки, коли примусовий огляд проводився за заявою сусідів або родичів, коли їх не влаштовувало поведінка цілком здорової людини і вони вимагали його примусового огляду. При цьому часто були відсутні будь-які розумні підстави для такого огляду. І навпаки, у випадках, коли дії людини, явно психічно неадекватного, відверто уявляли загрозу для оточуючих і для неї самої, у проведенні огляду відмовляли.

Питання про надання примусової амбулаторної психіатричної допомоги, згідно з Законом, вирішується судом за місцем проживання особи, якщо її обстеження або лікування можливе тільки в стаціонарних умовах та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, коли вона робить або має намір вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї самої або оточуючих, і якщо вона не може самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує його життєдіяльність.

При цьому закон дозволяє застосовувати заходи фізичного обмеження або ізоляції особи з психічним захворюванням за призначенням не тільки лікаря-психіатра, а і будь-якого іншого медичного працівника. Однак у випадку госпіталізації без згоди особи протягом 24 годин її повинна оглянути комісія лікарів-психіатрів для прийняття рішення про доцільність госпіталізації. У випадку, якщо госпіталізація представляється доцільною, представник психіатричного закладу протягом 24 годин направляє до суду заяву про примусову госпіталізацію особи разом з висновком комісії лікарів-психіатрів.

На практиці, у випадках примусової госпіталізації пацієнта змушують підписати форму добровільної згоди на госпіталізацію та лікування, яка зазвичай не містить необхідної для прийняття такого рішення інформації про лікування, ризики і можливі альтернативні форми лікування. У випадках, коли пацієнта представляють законні представники, закон дозволяє приймати рішення без урахування думки самого пацієнта, достатньо згоди представників. У результаті, в багатьох випадках рішення про надання психіатричної допомоги та госпіталізації приймається лікарями довільно, без згоди пацієнта і розгляду судом питань необхідності такого втручання у життя пацієнта.

У Підволочиському районі Тернопільської області медичний працівник самостійно поставив своєму близькому родичеві С. діагноз «маніакально-депресивний синдром» і видав направлення на стаціонарне лікування в Тернопільську обласну лікарню, для того, щоб отримати можливість розпоряджатися майном цього родича. У результаті С. провів 5

днів у психіатричній лікарні, поставлений йому діагноз не підтвердився. Розглядається питання про притягнення лікаря до кримінальної відповідальності.

У даному випадку потерпілий від необґрунтованого призначення примусового лікування зміг через кілька днів вийти з психіатричної лікарні і домогтися спростування діагнозу. У багатьох інших випадках таким пацієнтам доводиться проходити весь курс призначеного лікування, яке при невиправданому призначення може мати серйозні і незворотні наслідки для здоров'я.

Так, мешканка м. Любомиль Волинській області В., 1958 року народження, не мала жодних проблем з психічним здоров'ям протягом всього життя. Будь-яких причин говорити про її неадекватну поведінку, яка б загрожувала її власному здоров'ю або здоров'ю оточуючих, порушень громадського порядку не було. Після смерті матері 20 квітня 2006 року вона за заповітом матері отримала у спадщину будинок. 12 червня 2006 року її сестра П. і її племінник примусово відвезли В. до Волинської обласної психіатричної лікарні № 1, де за заявою П. її госпіталізували і лікували протягом тридцяти днів. Свого дозволу на госпіталізацію, стаціонарне лікування і лікувальні процедури В. не давала. Незважаючи на це, лікарі діагностували у пацієнтки «хронічний маячний розлад» і почали проводити лікувальні процедури.

Залишатися в лікарні В. не хотіла, намагалася отримати доступ до телефону і викликати співробітників міліції, щоб її звільнили. Доступу до телефону вона не отримала, з лікарні її не випустили і вона була змушена залишатися в лікарні.

Другого разу, 24 квітня 2009 року, П. запросила 2-х міліціонерів і двоюрідного брата і примусово відвезла В. у Волинську обласну психіатричну лікарню № 1, де В. госпіталізували, повторно поставили діагноз «хронічний маячний розлад» і призначили лікування без згоди В. В історії хвороби був підроблений підпис В. про її згоду на лікування. В. подала заяву про компенсацію моральної і матеріальної шкоди до психіатричної лікарні, однак вона тепер не живе в своєму будинку, постійно відчуває почуття страху, побоюючись, що її можуть знову своєвільно госпіталізувати.

Відсутність достатніх гарантій від зловживань призводить до того, що останнім часом з'явилися приклади використання призначення примусового психіатричного лікування та приміщення в психіатричну лікарню як репресивного заходу.

Так у випадку з керівником громадської організації «Рух прокуратура Вінниччини без корупції», заступником голови незалежної профспілки «Трудящі» Андрієм Бондаренком прокуратура Вінницької області чотири рази зверталася до суду з проханням призначити примусове обстеження Бондаренка. За заявою прокуратури лікарі психіатричної лікарні також просили суд про проведення примусового обстеження

Бондаренка, необхідність такого обстеження вони обґрунтували тим, що він неодноразово звертався із скаргами до правоохоронних та судових органів області. Раніше у Бондаренка жодних проблем з психічним здоров'ям не виникало. Щоб підтвердити те, що він психічно здоровий, Бондаренко тричі проходив амбулаторне психіатричне обстеження і представив довідки, що у нього немає психічних захворювань. Незважаючи на це, 29 жовтня 2010 апеляційний суд Вінницької області прийняв рішення про примусове стаціонарне обстеження Бондаренко А. у психіатричній лікарні, посилаючись на висновки, що у Бондаренка наявне «загострене усвідомлення своїх особистих прав і войовнича, нагальна готовність відстоювати їх неадекватними способами». Це рішення Бондаренко А. оскаржив до Вищого касаційного суду. По справі відкрите провадження, але рішення ще не прийнято.

Попередня згода і право на відмову від лікування

Право на усвідомлену згоду і право на відмову в будь-який час від застосування методів діагностики та лікування чи медичних засобів обмежене можливістю отримання пацієнтами з психічними захворюваннями інформації про застосування таких методів та засобів. Процедура лікування та застосування медичних засобів на практиці нічим не регулюється.

17 травня 2007 року до Закону «Про психіатричну допомогу» була введена норма щодо письмової згоди пацієнта при наданні психіатричної допомоги. Однак закон обумовлює необхідність усвідомленої згоди у випадках, коли методи діагностики і лікування та медичні засоби представляють підвищений ризик для здоров'я особи, якій надається психіатрична допомога. Дана норма суперечить правилу отримання усвідомленої згоди при будь-якому медичному втручанні. Крім того, ступінь ризику в таких випадках визначають самі лікарі і, відповідно, виникає ризик, що рішення буде прийняте довільно і медичне втручання становитиме небезпеку для здоров'я пацієнта.

Право на безкоштовну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням психіатричної допомоги

Державна система в даний час не в змозі забезпечити вказане вище право. У медичних установах передбачена штатна посада юриста. У його обов'язки входить представлення інтересів установи, але вони не надають (і не можуть надавати через конфлікт інтересів) юридичну допомогу пацієнтам.

У державному бюджеті передбачена оплата адвокатам правової допомоги у випадках, коли відповідно до закону держава повинна надати безкоштовну юридичну допомогу. Система безоплатної правової допомоги обмежується лише захистом від

кримінального обвинувачення, а з питань надання медичної допомоги особам з психічними захворюваннями безкоштовна юридична допомога найчастіше не надається.

8. *Конституційно-правові засади права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.*

Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є фундаментальним правом людини і громадянина. У Стокгольмській декларації з навколишнього середовища, прийнятій

16 червня 1972 р., уперше закріплено право на сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє проводити гідне і процвітаюче життя. У Декларації В Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, прийнятій 14 червня 1992 р., закріплено право громадян на здорове і плідне життя в гармонії з природою.

Законодавство України передбачило це право як одне з основних конституційних прав людини і громадянина. Згідно зі ст. 50 Конституції України, "кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди".

Згідно зі ст. 298 Цивільного кодексу України, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Натомість, це означає, що особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою, тому вона не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як особисте немайнове право, належить кожній фізичній особі і ним вона володіє довіку.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля базується на взаємодії людини і навколишнього природного середовища. Людина може зазнавати негативного впливу від прояву техногенної або природної небезпеки, тому вимагає державного захисту.

Зміст цього права безпосередньо пов'язаний із розумінням і характеристикою безпечного довкілля. Юридичними критеріями цього визначення є нормативи екологічної безпеки:

- гранично допустимі концентрації забруднених речовин у навколишньому природному середовищі;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;
- гранично допустимий уміст шкідливих речовин у продуктах харчування.

9. Право на доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя, з питань, що стосуються довкілля (Оргуська Конвенція СЕК ООН, 1998, ратифіковано Україною 1999).

Екологічні права належать до основних конституційних прав людини, вкрай важливим є право на одержання достовірної інформації про стан довкілля, а також право на участь у прийнятті екологічно важливих рішень. Українське законодавство і міжнародні конвенції, ратифіковані Верховною Радою України, надають широкі можливості в реалізації даних прав.

У червні 1998 року в м. Оргусі (Орхус, Данія) відбулася Четверта Конференція міністрів "Навколишнє середовище для Європи", де була підписана 35 державами, в тому числі Україною, Конвенція "Про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища".

В Конвенції дано широке поняття екологічної інформації, яке охоплює не тільки стан складових навколишнього середовища: повітря, вода, ґрунти, ландшафт, біологічні різновиди, включаючи генетично видозмінені організми; а і політику, законодавство, плани та програми в цій сфері, дані економічного аналізу; стан здоров'я та безпеки людей, умови їх життя. Інформацію можна отримати не доводячи своєї зацікавленості в її отриманні, і у формі, в якій вона запитується, але не пізніше як через 4 тижні.

В Конвенції визначені підстави для відмови у наданні інформації, якщо її оприлюднення може негативно вплинути на конфіденційність діяльності державних органів, міжнародні стосунки, національну оборону або державну безпеку.

В тих випадках, коли виникає загроза для здоров'я людини або навколишнього середовища в результаті людської діяльності або внаслідок природних явищ, вся інформація, яка б могла дати можливість громадськості вжити заходів до запобігання або зменшення шкоди, повинна поширюватись негайно.

Конвенція містить чимало демократичних положень щодо доступу до екологічної інформації, участі в прийнятті рішень, які можуть впливати на стан навколишнього середовища.